

Kommunala strategier

för kulturhistoriskt intressanta miljöer

Hélène Brunnström

**Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program**

15 hp

**Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet**

2012:04

Kommunala strategier för kulturhistoriskt intressanta miljöer

Hélène Brunnström

Handledare: Bosse Lagerqvist

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2010/11

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Goteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Ph +46 31 786 4700
Fax +46 31 786 4703

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2012

By: H el ene Brunnstr om
Mentor: Bosse Lagerqvist

Municipal strategies for preserved environments

ABSTRACT

The main purpose of this essay was to understand and discuss the problems the Swedish municipalities have when missing the profession in cultural preservation area. I have made two case studies where competence has been present in one and absent in the other. Further I intend to find out what material the Swedish municipalities needs in their work with the conservation of built environment.

The first case describes Vallentunas main intersection and the adjustments needed to separate it from the local rail road. It identifies what the municipality deems important such as sight lines and access to the old church area. The ability to illuminate these items had not been possible without the knowledge and early participation of an expert in the field of cultural resource management.

The second case revolves around an old croft in  ster aker that was subject for a planned residential area. When the evaluation for the croft was made in 1997 it was considered the best preserved building of this sort in the area. The municipality have had ageing material for many years and lacking strategies for conservation, resulting in the crofts decay. It also led to explorations where no consideration were taken into account for sensitive environments.

There are several problem areas that the municipalities have in their activity to preserve built environment. For example, importance of material for preservation, experts in the field, strategies for preservation and development and interplay within the activity.

My conclusion is primarily about a comprehensible view of the activities were different routines should be implemented to safeguard a persistent environment.

A possible solution is discussed where municipalities have tools to work with. Though it can only be done when an attitude about the conservation of built environment is changed, thus politicians have a major part to play.

Title in original language: Kommunala strategier f r kulturhistoriskt intressanta milj er

Language of text: Swedish

Number of pages: 54

Keywords: Municipal strategies, integrated conservation, municipality material

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—12/04--SE

Förord

Kandidatuppsatsen, Kommunala strategier för kulturhistoriskt intressanta miljöer, avslutar mina studier på Bebyggelseantikvarieprogrammet vid Göteborgs universitet. I arbetet med uppsatsen har jag kommit i kontakt med antikvarier och personer som arbetar på olika sätt i de två kommunerna, Österåker och Vallentuna. De har hjälpt mig att reda ut frågor, och där har även möjlighet till spontana öppna diskussioner om kulturmiljöfrågor ägt rum. Trots att många personer inte är helt insatta i dessa frågor har intresset ändå funnits där för diskussion. Jag vill därför tacka alla som kommit i kontakt med mig i frågor om uppsatsen.

Tack till min handledare Bosse Lagerqvist som väglett mig när jag snöat in på sidospår. Sist men inte minst vill jag tacka herr och fru Kotsakidis för den gästfrihet de visat mig under alla år av studier i Göteborg.

Fotografierna i uppsatsen har jag själv tagit vid olika tillfällen under 2008.

Innehållsförteckning

1.	Inledning	sid	9
1.1	Bakgrund		9
1.2	Problemformulering och frågeställningar		9
1.3	Syfte		10
1.4	Avgränsning		10
1.5	Mål		10
1.6	Metod		11
1.7	Tidigare forskning		12
1.8	Teoretisk ansats		13
2.	Förklaring av kommunens verktyg		15
2.1	Inledning – det tvingande lagrummet		15
2.2	Plan- och bygglagen		15
	2.2.1 Översiktsplan		16
	2.2.2 Detaljplan och områdesbestämmelser		17
2.3	Miljöbalken		17
	2.3.1 Miljökonsekvensbeskrivningar		18
2.4	Andra lagrum och styrmöjligheter		19
	2.4.1 Kulturmiljöprogram		19
	2.4.2 Miljömål		19
3.	Fallstudie Österåkers kommun	sid	21
3.1	Bakgrund		21
3.2	Kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer i kommunen		23
3.3	Kulturmiljöprogram för Österåkers kommun		24
3.4	Kvisslingby		25
3.5	Andra ärenden		27
3.6	Analys		28
4.	Fallstudie Vallentuna kommun		31
4.1	Bakgrund		31
4.2	Kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer i kommunen		32
4.3	Kulturminnesvårdsprogram för Vallentuna kommun		33
4.4	Trafikplats i kyrkomiljö		35
4.5	Andra ärenden		40
4.6	Analys		40
5.	Är den antikvariska kompetensens förankring nödvändig?		41

6.	Strategier och arbetsmetoder	43
6.1	Checklista	44
7.	Slutsatser	47
8.	Sammanfattning	49
9.	Käll- och litteraturförteckning	52

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Bebyggelseantikvarieprogrammets tredje år avslutas med en kandidatuppsats, där avses bland annat att självständigt genomföra ett vetenskapligt projekt på tio veckor med de kunskaper och färdigheter som vi erhållit under studietiden. Jag har under hela studietiden kommit i kontakt med människor som har bristande kunskap om det kulturvårdande fältet. Denna kontakt handlar främst om möten med människor i sådana situationer där jag har tagit för given den antikvariska yrkesrollen och kunskapen om dennes arbete. Det har handlat om personer i statliga och kommunala förvaltningar. Alltså personer som på ett eller ett annat sätt borde ha haft kontakt med det kulturvårdande fältet men utan större kunskaper om det.

Det här har gjort att jag vill ta reda på var man hämtar informationen om kulturvårdsfrågor och hanteringen av bebyggelsehistoriskt intressanta byggnader i en kommun som inte har en kommunantikvarie. Dessutom vill jag veta var dessa diskussioner hålls i en kommun med riksintressen och kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer. Varför jag har valt att undersöka just kommuner är att de har byggnader och platser värda att bevara samt att de är upptagna i ett kulturmiljöprogram. Det är miljöer som inte är skyddade enligt lag. Jag vill veta vem som ansvarar för och hur man skyddar dessa.

1.2 Problemformulering och frågeställningar

Kommuner profilerar sig många gånger som natur- och kulturrik. Detta är kommunernas fördelar och det man vill visa upp. Detta ”vackra” är det man ska ta tillvara och bevara. Hur tillvaratagandet av kulturvärdet ser ut varierar från kommun till kommun, och i denna aspekt vill jag ta reda på vilka frågor som är viktiga för en kommun. En miljö rik på byggnader och växtlighet av olika slag ger karaktär åt bebyggelsen och stärker livsmiljön åt invånarna. Ett område där husen har lika utseende och där man ej sparat träd, berg och andra naturinslag likriktar bebyggelsemiljön och ger den ett stelt uttryck. Kommunerna har möjlighet att påverka vad som ska byggas och vad som ska bevaras för att ge bebyggelsemiljön en karaktär invånarna trivs att leva i och känner sig trygga. Jag har utifrån detta kommit fram till två huvudfrågeställningar:

1. Vad kan kommunen visa upp som konkret underlag för sin hantering av kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer?
2. Vad blir konsekvenserna av frånvaro av antikvarisk kompetens?

De två kommuner jag valt, Österåker och Vallentuna, undersöks utifrån de två huvudfrågeställningarna. Det finns även underfrågor som jag diskuterar vilka handlar om en resursbrist där kunskap, ekonomi och intresse är direkt kopplade till den kommunala verksamheten. Dessa diskuteras i kapitlet ”Är den antikvariska kompetensens förankring nödvändig?”. I detta kapitel besvarar jag frågorna; Var bedrivs frågorna i en kommun utan antikvarisk kompetens? Hur arbetar man i en kommun med antikvarisk kompetens?

Resursfrågan diskuterar jag genom den litteratur jag valt ut. Här handlar det om vad kommuner som inte har en kommunantikvarie missar i praktiskt arbete och kunskap. Vilken kunskap behöver kommunerna? Är antikvarien en resurs för de ärenden som handläggs? Kan det handla om en brist av en kommunantikvarie eller brist av intresse för arbete med kulturmiljöfrågor? Är det en politisk fråga?

1.3 Syfte

Syftet med uppsatsen är att genom två fallstudier, litteraturgenomgångar och intervjuer förstå och lyfta fram de största problemen med frånvaron av antikvarisk expertis, utifrån ett kulturvårdande perspektiv. Syftet är vidare att diskutera om den antikvariska medverkan i kulturfrågor i en kommun värnar en högre organisatorisk effektivitet och stärkt social livsmiljö. Jag syftar även till att diskutera och problematisera betydelsen av det material som används i bevarandet av kulturhistoriskt intressanta miljöer i kommunerna.

1.4 Avgränsning

Kandidatuppsatsen skrivs under tio veckor och dessa blir ramen för hur många kommuner och ärenden som kan undersökas. Jag har valt två kommuner, Österåker som inte har antikvarisk expertis och Vallentuna som har antikvarisk expertis. Då en antikvarie kan vara kopplad på olika sätt i den kommunala verksamheten, exempelvis genom ett stadsbyggnadskontor eller kulturförvaltning, och därigenom med olika arbetsuppgifter, har jag inte koncentrerat mig på olikheterna eller faktiska arbetsuppgifter utan undersöker kommunens ingångar till kulturvårdsfrågor.

Det är det gränsöverskridande arbetet i den kommunala verksamheten och vilket kunskapsbehov om kulturvårdsfrågor som är nödvändiga som är uppsatsens fokus. Vidare går jag inte in på hur ett planförfarande går till utan tar för givet att läsaren är väl bekant med detta.

1.5 Mål

Bevarandet av kulturhistoriskt intressanta miljöer är en resursfråga kommunerna behöver lösa. Det saknas strategier för ett bevarande, det anser jag vara ett problem. Målet är att tydliggöra eventuella problem och diskutera möjliga lösningar, där kommunen har egna redskap för att hantera problemen och vilka ingångar kommunen har att själva få bukt med dessa. Exempelvis här på kan vara bättre och tydligare utfört kulturmiljövårdsprogram, ökade kunskaper om miljökonsekvensbeskrivningens betydelse, tydliga strategier för bevarande.

1.6 Metod och material

Genom fallstudier har två kommuner undersökts där den ena har kommunantikvarie men inte den andra. Valet av kommuner har för min egen del avgjorts av närheten till bostaden och min lokala kunskap. Som referens har Helsingborg valts då den antikvariska sakkunskapen där är väl integrerad i kommunens plan- och byggverksamhet.

Inom ramen för fallstudierna har olika material studerats:

- Ärenden/projekt där antikvarien själv tillfört/genomfört något.
- Undersöka vilka ingångar en kommun har att aktivt arbeta med kulturvårdsfrågor. Exempelvis regeringens Miljömål ”god bebyggd miljö” kanske kan ge en fingervisning hur långt kommunen kommit i sitt arbete med det antagna miljömålet.
- Granskning av underlag och handlingsplaner för omhändertagande av kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer, såsom kulturmiljöprogram, vårdplaner och kulturplaner.
- Utvalda detaljplaner och program för de berörda kommunerna granskas i avseende av bland annat miljökonsekvensbeskrivningar och användningen av skyddsföreskrifter.
- Platsstudier och fältarbeten har genomförts för att kunna bilda mig en uppfattning om kommunernas fysiska miljö och bebyggelsekaraktär.
- Samtal och intervjuer har genomförts med berörda befattningshavare -i synnerhet personal på stadsbyggnadskontor och antikvarie för berörd kommun.

Vidare har litteraturstudier genomförts som berört följande områden:

- Kulturmiljöfrågor inom kommunal planering.
- Lagar, förordningar gällande för kommunal samhällsplanering.
- Underlag för kommunal samhällsplanering och kulturarvet.

1.7 Tidigare forskning

Jag har hittat mycket i ämnet avseende både litteratur och information på nätet. Det har skrivits mycket om Miljökonsekvensbeskrivningar (MKB) och miljömålen. Sveriges kommuner och landsting (SKL), Boverket, Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och en rad andra myndigheter och organisationer uppdaterar med jämna mellanrum kulturmiljöfrågorna och dess bevarandehantering genom forskning och föredrag.

För att öka intresset och fungera som kunskapsunderlag har Svenska kommunförbundet arbetat fram en skrift till kommunerna, ”Kontinuitet och förnyelse”¹. Syftet var att synliggöra kulturmiljöfrågorna och höja kompetensen i kommunerna, genom att i allmänna termer beskriva kulturmiljöområdet och dess problem samt olika kommuners sätt att hantera dem.

”Kulturmiljö på spel”², är en studie av strategier att bevara och utveckla den byggda miljöns kulturvärden. Boken behandlar förutsättningar och metoder för att bevara kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer, där man har inriktat sig på samhällsekonomiska aspekter på kulturmiljön och samhällsstrategier för bevarandet av kulturvärden. Dessutom diskuteras hur kulturmiljön kan vara en investering för samhället.

Riksantikvarieämbetet presenterade år 2005 en rapport om kulturmiljöprogram³ som syftar till att ta reda på kriterier för att kulturmiljöprogrammet ska fungera som indikator för att följa delmål 1. Miljömålet god bebyggd miljö har som delmål att undersöka det samhällsplanerande underlaget kulturmiljöprogram. Här tar man upp på vilka sätt programmen används, dess innehåll och huruvida den går att använda som indikator för miljömålet.

Den så kallade Helsingborgsmodellen⁴ har vuxit fram genom ett arbetssätt där syftet har varit att finna vägar för enskilda antikvarier att arbeta drivande med kulturmiljöfrågor på en fri marknad. Kulturmagasinet i Helsingborg erbjuder antikvariska tjänster åt bygg- och fastighetsbranschen. Det är olika typer av kommunal uppdragsverksamhet som prövats inom ramen för byggbranschens ordinarie projektbudgetar. Utvecklingen av metoder till alla delar av byggprocessen ger kulturmiljövården möjligheter och inflytande i en realekonomi. Detta leder också till en förnyelse av antikvarierollen.

¹ Svenska kommunförbundet (1999)

² Cars, Olsson, Snickars (1996)

³ Rapport från Riksantikvarieämbetet (2005:3)

⁴ Helsingborgsmodellen (2003)

1.8 Teoretisk ansats

En grundläggande premiss för uppsatsen är att genom integrering av kulturmiljöfrågor i den kommunala verksamheten som helhet, kan en kommun behandla kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer på ett mer seriöst sätt. Den antikvariska kompetensen bör därför införlivas i den fysiska planeringens beslutsprocesser. Ett bra exempel på detta är Kulturmagasinet i Helsingborg som tillsammans med det kommunala bostadsbolaget Kärnan har arbetat fram en modell, Helsingborgsmodellen⁵, för att antikvarier ska finnas med tidigt i byggprocessen. Detta har inneburit en förståelse och respekt för de olika aktörernas kompetenser. Det har även varit kostnadseffektivt och resulterat i en förbättrad förvaltningsduglighet när kunskapen om kulturmiljöer ökar, så att det kommunala fastighetsbolagets kvalitetssystem ”säkrar idag kulturhistoriskt värdefulla byggnader genom checklista vid projektstart där det finns en punkt om restriktioner utifrån kulturminnesvårdssynpunkt”⁶.

Det finns idag underlag som varken uppdateras eller används av kommunerna. Många kommuner saknar bevarandehanteringsstrategier i samhällsplaneringsprocessen. Myndigheter ger inga tydliga direktiv och när kommunerna även saknar antikvarisk kompetens som hade kunnat fånga upp direktiven, fattar kommunledningar istället beslutet om bebyggelsens förändring som inte tar vara på dess kulturhistoriska kvaliteter. Den politiska viljan och visionen har oftast en alltför stark kraft att ödelägga miljöer. Många fastighetsföretag har ambitionen för ett bevarande men i brist på antikvariskt inriktad kunskap i en kommun kan de istället bli de överkörda av kommunal förändringsvilja. Omvänt kan kommunen, i brist på kompetens, ha svårt att avvärja byggföretag som vill exploatera. Vem ska realisera visionerna, politikerna eller byggföretagen?

Lagar och regler är styrande men det är ett förhållningssätt präglad av en *vilja* att vårda, bevara och utveckla för kommande generationer som bör genomsyra en kommuns verksamhet. Har något bedömts värdefullt att bevara - inbegripet också vår närmiljö - är det allas skyldighet att verka för en fortsatt hållbar framtid för det utpekade objektet. Detta avser det utpekade objektet men i överförd mening också hela bebyggelsemiljön. Insikten att förändring och utveckling av markanvändningen och bebyggelsen måste omfatta miljön i sin helhet har manifesterats genom de av Riksdag och Regering beslutade om 16 miljömål år 1999. Målen beskriver den kvalitet och det tillstånd för Sveriges miljö, natur- och kulturreсурser som är ekologiskt hållbara på lång sikt. Regeringen har inrättat ett Miljömålsråd som ansvarar för uppföljning av miljö kvalitetsmålen. Miljö kvalitetsmålen syftar till bland annat att ta till vara kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena.

Inledningskapitlet till Miljöbalken är ett exempel som tydliggör denna ansats som är väsentlig för min uppsats. Denna balk är säkert något som alla uppfattar som självklar, men när den ska införlivas med en kommuns arbete uppstår konflikter i vad som är ”en hållbar utveckling”. I balkens portalparagraf markeras nödvändigheten av ett långsiktigt perspektiv.

⁵ Helsingborgsmodellen (2003)

⁶ Helsingborgsmodellen (2003), s 18

1 kap. Miljöbalken

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl.

Miljöbalken skall tillämpas så att

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,
2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
3. den biologiska mångfalden bevaras,
4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och
5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.

Min teoretiska ansats vilar således på ett ställningstagande att om samhällets förmåga att vara såväl hållbart som utvecklingsinriktat inte kan realiseras, måste en omprövning av praxis men också av styrande regelverk kunna ske. Kulturmiljön och frågor kring dess hantering i samhällsplaneringen är för mig en bredare fråga än enbart ett värnande om ett byggnadsminne eller en fornlämning. Kulturmiljön är härmed en resurs för den fortsatta utvecklingen av bebyggelsen.

2. Förklaring av kommunens verktyg

2.1 Inledning – det tvingande lagrummet

Kommunerna har möjlighet att ta tillvara de miljöer man värnar om. Vilka ingångar och möjligheter kommunerna har för ett tillvaratagande går jag in på nedan. Miljöerna kan variera, exempelvis en bruksmiljö, slottsmiljö, fornlämningar som gravar och runstenar, viktiga historiska farleder, trädgårdar och parker. Äldre som yngre byggnader ingår i vårt kulturarv att ta tillvara på.

I detta kapitel beskriver jag lagar som påverkar kulturhistoriskt intressanta miljöer på olika sätt. Det finns några grundläggande lagar som gäller för nybyggnation men även för befintliga fastigheter och ändring av byggnader. Hur dessa sedan kan tillämpas för kulturmiljöer är en viktig möjlighet, men kan även bli ett problem. Det är oftast ekonomiska frågor och ansvar om ersättning. Det kan många gånger vara frågor om själva förvalterskapet och hur lagarna påverkar det faktiska underhållet.

2.2. Plan- och bygglagen

Möjligheterna med att använda konkreta skyddsbestämmelser är många, det viktiga är hanteringen av dessa så att i detaljplan det specifika skyddet uppnås. Det är här möjligheten att göra förändring finns för kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer. En konkret och väl utförd formulering av skyddet i detaljplan minskar risken för förvirring över hur underhållet skall skötas, och ökar tryggheten i vad man *kan* göra och *inte* göra. Här är ett utdrag över några av de väsentliga paragraferna:

3:1 § Hänsynskrav

1 § Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader skall ha en yttre form och färg som är estetiskt tilltalande, lämplig för byggnaderna som sådana och som ger en god helhetsverkan. Lag (1998:805).

3:10 § Varsamhetskrav

10 § Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Lag (1998:805).

3:12 § Förvanskningsskrav

12 § Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

3:13 § Vårdat skick

13 § Byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick. Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär.

3:17 § Förvanskade tomter, vårdat skick

17 § Tomter skall, oavsett om de har tagits i anspråk för bebyggelse eller inte, hållas i vårdat skick. De skall skötas så att betydande olägenheter för omgivningen och för trafiken inte uppkommer och så att risken för olycksfall begränsas. Byggnadsnämnden kan besluta att plantering skall utföras och att befintlig växtlighet skall bevaras.

Fastighetsägare som har ett utpekat objekt bör förstå innebörden av begränsningen i själva användandet av objektet. Genom kommunen bör fastighetsägaren få kunskap om vilka riktlinjer som gäller för ägarens utvecklingsmöjligheter för fastigheten men även begränsningar. För både ägaren och kommunen är en antikvarisk expertis en resurs i det sammanhanget, som kan komma med tips och råd, vara kontaktperson när eventuella frågor om innebörden av lagskyddet uppstår.

Denna diskussion med fastighetsägaren kan många gånger bli problematisk och frågor om ersättning kan uppstå. Ägaren kanske inte vill skyddsbestämma enligt lag. Kommunen saknar ”kompetens för att göra antikvariska bedömningar av bebyggelsen”⁷ och kommunerna uppfattar ersättningsbestämmelserna som komplicerade varför de ”inte har brukats i den omfattning som lagens intentioner gav vid stiftandet” av skyddsbestämmelserna.⁸

2.2.1 Översiktsplan

I översiktsplanen har kommunen skyldighet enligt 3 kap. 2-5 §§ PBL 2010:900 att redovisa hur den byggda miljön ska bevaras och utvecklas, peka ut kultur- och naturmiljöer som ska bevaras, planen är dock ej bindande. Här anger man också eventuella riksintresseområden och hur man ämnar tillgodose dessa och följa de miljö kvalitetsnormer.

Exploateringsområden anges på längre eller kortare sikt och vad man vill ta vara på samt förändra. Enligt 3 kap. 8 § PBL 2010:900 skall en miljökonsekvensbeskrivning utföras vid upprättandet av översiktsplanen, om det medför en betydande miljöpåverkan. Se även stycket nedan om MKB i 2.2.1.

Det är viktigt att målsättningar och strategier för de kulturhistoriska värdena tas upp i översiktsplanen, eftersom den är vägledande för senare beslut enligt PBL och Miljöbalken (MB)

⁷ Svenska kommunförbundet (1999), s 75

⁸ Svenska kommunförbundet (1999), s 75

2.2.2 Detaljplan och områdesbestämmelser

Här anges lagregler och specifikationer för ett visst område/fastighet. Jämfört med översiktsplanen går man här in på detaljer och kan bestämma att en byggnad inte får rivas, ändras, förvanskas enligt PBL:s regelverk. I folkmun kallas detta att byggnaden är k-märkt, dock uppstår många gånger förvirring kring denna term då den egentligen inte existerar.

Detaljplaner upprättas vid större förändringar i markanvändningen. Översiktsplanen är ett övergripande planeringsinstrument och vägledning för detaljplaneringens exploateringsmöjligheter. I detaljplanen har kommunen enligt 4 kap. 16§ PBL 2010:900 möjlighet att reglera varsamhetsbestämmelser för att precisera kraven i 8 kap. 17§ PBL 2010:900, skyddsbestämmelser för byggnader som enligt 8 kap. 13§ PBL 2010:900 är kulturhistoriskt värdefulla ofta i kombination med rivningsförbud.

Områdesbestämmelser används för reglering av markanvändning och bebyggelse utanför detaljplanerat område och kan vara användbara vid bevarandet av värdefulla bebyggelsemiljöer. Boverket visar möjligheterna med dessa bestämmelser för att undvika de vanligaste fällorna. Boverket anser att man bör reglera ett fåtal frågor som går att reglera, formulera bestämmelser som är enkla och tydliga.⁹

2.3. Miljöbalken

Miljöbalken trädde ikraft 1999 och smälter samman ett antal tidigare miljölagar. Syftet är att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer kan leva i en hälsosam och god miljö.¹⁰ I den hållbara utvecklingen ingår även att skydda värdefulla natur- och kulturmiljöer, där cirka 1700 områden är av riksintresse för kulturmiljövården. Enligt 6 kap 3 § MB krävs att miljökonsekvensbeskrivning ska göras vid planering inför bebyggelse och annan exploatering. MKB ska identifiera, beskriva och bedöma verksamhetens effekter på bland annat kulturmiljön. I stycket om MKB går jag närmare in på vad detta innebär.

Länsstyrelser och kommuner har möjlighet att inrätta kulturresevat och naturresevat enligt MB, och styrs enligt samma regler. Reservaten har möjlighet att tilldelas bidrag av Länsstyrelserna. Riksantikvarieämbetet är ”tillsynsvägledande” i frågor kring kulturresevat.¹¹ Länsstyrelserna, Naturvårdsverket och RAÄ är centrala experter inom kulturmiljöområdet. De regionala och lokala museerna är ett direkt stöd till kommunerna.

⁹ Boverket (2002), s 16

¹⁰ <http://www.naturvardsverket.se/Start/Lagar-och-styrning/Lag-och-ratt/Miljobalken/>

¹¹ <http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/landskap/kulturresevat.html>

2.3.1 Miljökonsekvensbeskrivning

Miljökonsekvensbeskrivning eller MKB, är ett verktyg eller en metod som används för att kunna se hur en planerad verksamhet påverkar miljön.¹² När kommunen på något sätt ändrar en plan eller program skall berörda myndigheter yttra sig om planen antas medföra en betydande miljöpåverkan. Denna bedömning redovisas i handlingarna för ärendet och görs tillgänglig för allmänheten.

En översiktsplan antas nästan undantagslöst medföra en betydande miljöpåverkan och ska därför miljöbedömas¹³. Till detaljplanen görs en behovsbedömning enligt kriterierna i bilaga 4 till MKB-förordningen¹⁴. Där bland andra vilken betydelse och sårbarhet som det påverkade området har på kulturarvet.

En MKB ska identifiera, bedöma och beskriva en verksamhets effekter på bland annat kulturmiljön. Det innebär att när nyexploatering planeras tar man upp i MKB de konsekvenser nybyggnationen ger. Kommunen har en god möjlighet att påpeka känsliga miljöer och varför dessa ska värnas. Det är också möjligt för kommunen att utpeka specifika objekt som extra skyddsvärda. Siktlinjer i stads- och landsbygds miljöer är en annan viktig möjlighet för kommunen att diskutera i MKB.

En tydlig vägledning om hur kulturmiljöfrågor ska behandlas i ett projekt efterfrågas. Många frågor är komplexa och projektören har många gånger inte alla fakta eller förstår de speciella behov som kan uppstå under processens gång. I ”MKB och kulturmiljön”¹⁵ visas detta tydligt. Alla inblandade instanser behöver redogöra för sina tidsplaner och processer för att förhindra missförstånd och att den miljö man försöker värna ej går förlorad. Här ger man förslag och rekommendationer för att behandlingen av kulturmiljöfrågorna i MKB förbättras. Dessa förslag tar jag upp i stycke 8 ”Strategier och arbetsmetoder”.

¹² Hedlund, Kjellander (2007)

¹³ Hedlund, Kjellander (2007), s 98

¹⁴ Förordning 2005:356, bilaga 4

¹⁵ Schibbye, Westerlind (2006)

2.4 Andra lagrum och styrmöjligheter

2.4.1 Kulturmiljöprogram

Kulturmiljöprogrammet (KMP) är bland annat till för att identifiera och värna känsliga miljöer och byggnader i kommunen. Programmen ser väldigt annorlunda ut från kommun till kommun, men är ett strategiskt verktyg att arbeta med i exempelvis fysisk planering. Många kommuner knyter KMP till en översiktsplan. Har man arbetat fram program och strategier för tillvaratagande och utveckling av kulturhistoriska värden blir dessa underlag i den fysiska planeringen.

Inom ramen för miljömålsarbetet och miljömålet ”god bebyggd miljö”, anges ”Planeringsunderlag” som ett av sju delmål där kulturmiljöprogrammet är exempel på ett sådant underlag. Underlaget handlar bland annat om hur kulturhistoriska och estetiska värden ska tas tillvara och utvecklas. Regeringen har skjutit fram tiden från år 2010 till 2015¹⁶ för att de program och strategier som används till fysisk planering och samhällsbyggande ska förankras hos politikerna och att ”det bland annat finns en politisk vilja, att det finns tillgång till kompetens, tillgång till underlagsmaterial och så vidare.”¹⁷ Det är hela processen som påverkar utgången och inte enbart förekomsten av material.

2.4.2 Miljömål

Regeringen utnämnde 16 miljömål år 1999 som ett led i arbetet med ”hållbar utveckling” på grund av den akuta miljösituation som råder i världen. Detta är ett sätt för Sverige att följa Agenda 21 fördraget och upprättandet av dessa miljömål är ett steg närmare att i vårt eget land aktivt ansvara för miljöförbättring.

För uppsatsens del har jag koncentrerat mig på miljömålet ”god bebyggd miljö”. Miljömålet är det som främst anknyter till den kommunala fysiska planeringen. Det finns dock ytterligare mål som innefattar just kulturhistoriska värden. Dessa är; Levande kust och skärgård, Levande sjöar och vattendrag, Ett rikt odlingslandskap, Myllrande våtmarker, Hav i balans, Levande skogar, samt Storslagen fjällmiljö.

”God bebyggd miljö” har ett delmål ”kulturhistoriskt värdefull bebyggelse” där bebyggelsens kulturhistoriska värden ska identifieras och få en hållbar förvaltning senast år 2015. På Miljömålsportalen står det att läsa att ”kunskapen i kommunerna om den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen är otillräcklig. Urvalet av de utpekade områdena är föråldrat och många kommuner saknar resurser att ge ett formellt skydd.”¹⁸

Miljöarbetet ser olika ut i kommunerna. Ofta handlar det om hur man införlivat arbetet i den kommunala politiken och förvaltningen. Det är även en fråga om resurs och prioritering¹⁹. Många kommuner har utvecklat lokala miljömål och strategier exempelvis miljöledningssystem som ramas in av den kommunala samhällsplaneringen. Genom bland annat den fördjupade utvärderingen²⁰ av miljömålen pekar SKL på några förslag till utveckling med miljömålsarbetet. Man menar att behovet av dialog är stort för att öka den statliga samordningen. Statliga myndigheter, regioner och kommuner har behov av en fördjupad kunskap för varandras roller för att nå gemensamma utvecklingsinsatser och resultat för miljömålsarbetet. Genomarbetade styrmedel och prioriterade insatser underlättar konkret och omfattande åtgärdsarbete.

¹⁶ Boverket (2007b), s 70

¹⁷ Boverket (2007b), s 71

¹⁸ <http://www.miljomal.se/Miljomalen/Alla-indikatorer/Indikatorsida/?iid=84&pl=1>

¹⁹ Cox (2007), s 6

²⁰ Sveriges kommuner och landsting (2007), s 7

Idag är det fortfarande kommuner som saknar aktuella program och strategier på de områden som anges i delmålet. Det är få kommuner som hanterar viktiga frågor i översiktsplanen exempelvis miljöanpassade transporter (en fjärdedel). 37 % av kommunerna²¹ har kommuntäckande planeringsunderlag för kulturmiljön. Enligt Riksantikvarieämbetet är underlagen före år 1993. Kommunerna har svårt att hålla dem aktuella. En tredjedel²² av kommunerna hänvisar till underlagen i översiktsplanen. 15 % av kommunerna²³ har underlag för någon eller några tätorter, och en fjärdedel har arbetat in frågan i översiktsplanen.²⁴ Länsstyrelsen och Boverket har som uppgift att stödja och stimulera kommunernas arbete med planeringsunderlag för att nå miljömålen.²⁵

Riksantikvarieämbetet förklarar i ”Kulturmiljöprogram- en indikator för miljömålsuppföljning”²⁶ att det krävs kriterier för att programmet ska fungera som indikator för miljömålet god bebyggd miljö. Vidare ska det fungera som information och inspiration till allmänheten och planeringsunderlag. Detta kräver noga urval av material för att de kulturhistoriska strukturerna blir tydliga. För att kulturmiljöprogrammet ska fungera som indikator krävs bland annat uppgifter om revidering och hur den förankrats politiskt. Programmet behöver innehålla nödvändiga uppgifter som har betydelse för det kulturhistoriska värdet och hur de bör hanteras, det vill säga bevaras, brukas och utvecklas.

²¹ Miljömålsportalen. Bedömningsläget (2007), s 54

²² Ibid., s 54

²³ Ibid., s 54

²⁴ Ibid., s 55

²⁵ <http://www.miljomal.se/Vem-gor-vad/Kommunerna/>

²⁶ Riksantikvarieämbetet (2005:3), s 6

3. Fallstudie Österåkers kommun

3.1 Bakgrund

Österåker är en skärgårdskommun med cirka 38 200 invånare (SCB 2008) och ligger ungefär fyra mil nordöst om Stockholm. Här som på så många andra platser i landet finns lämningar efter forntida kulturer. I tätorten Åkersberga flyter Åkers kanal som fungerade som vikingatida farled upp till Uppsala. Den var också en viktig farled för mindre fraktskepp och båtar från 1700-1900-talen. Här var tidigare ett jordbruks- och skärgårdslandskap som bland annat hörde till några av slotten i trakten.

Åkers kanal vid infarten mot Åkersberga centrum.

Delar av Österåker kom att tas över av de villabyggande sommargäster som reste hit när järnvägen byggdes i början av 1900-talet. Järnvägen gjorde det möjligt för andra att resa fram och tillbaka vilket kom att påverka inflyttningen. Efterhand som verkstäder och fabriker lades ner och befolkningstätheten ökade kom tätorten Åkersberga att bilda det lilla samhälle som man fortfarande kan se spår av idag med det gamla kommunalhuset och de första låghusen.

Under 1960-talet kom såväl för många av landets kommuner som för Österåker att förändra sin byggnadsstruktur där många äldre byggnader revs, men möjliggjorde byggandet av nya bostäder och verksamheter bland annat affärscentrum och Folkets hus. Idag har man som ambition att bygga 250 nya bostäder årligen de närmsta 10 åren²⁷. Detta ställer stora krav på kommunen.

Kultur- och fritidsförvaltningen och Stadsarkitektkontoret, är delar i kommunen som berör kulturmiljöområdet mest och för uppsatsens del är mest intressant. Den organisatoriska arbetsfördelningen är något av den vanligaste i landet, där kultur- och fritidsförvaltningens frågor ofta knyts ihop med utbildning. Österåkers kommun har en kultur- och fritidsnämnd och en separat utbildningsnämnd, vilket är vanligt i större kommuner enligt SKL. Det är stadsarkitektkontoret i Österåker som ansvarar för frågorna om kommunens kulturmiljö. Kulturförvaltningen kommer oftast i kontakt med kulturmiljön genom remissfrågor.

”SKL, och tidigare Svenska Kommunförbundet, har under fyra mandatperioder kartlagt organisationen av kultur- och fritidsfrågorna i Sveriges kommuner. I de här kartläggningarna har alltid samtliga kommuner inkommit med svar. Resultatet från den senaste mätningen visar att allt fler kommuner anser att kultur- och fritidsfrågorna ger goda utvecklingsmöjligheter.”

”Både kultur och fritid har i ökad utsträckning kommit att ses som strategiskt viktiga frågor för att stärka ortens, kommunens och regionens attraktivitet.”²⁸

Riksdagen godkände 1996 sju nationella kulturpolitiska mål²⁹. Ambitionen med målen var att vara vägledande för all kulturverksamhet oberoende av samhällssektor. Mål nummer 5 är att bevara och bruka kulturarvet. I kulturutskottets betänkande står det att ”staten har, tillsammans med bl.a. kommuner, kulturinstitutioner, folkbildning, föreningsliv och enskilda, ett ansvar för att spåren efter tidigare generationer tas till vara, vårdas och visas.”³⁰

Österåkers kommuns mål för kulturmiljövård är att ”verka för bevarande, vård och lämplig användning av byggnader, anläggningar och miljöer av kulturhistoriskt eller estetiskt värde”. Vidare står det att kulturmiljöprogrammet från 1998 är tänkt att fungera som underlag för översiktlig fysisk planering, handläggning av bygglov och detaljplaner samt planering för vård och skydd för de viktigaste kulturmiljöerna. Det delmål som finns upprättat är att i samråd med berörda nämnder besluta om åtgärder tillämpliga för att säkerställa ett bevarande av kulturhistoriskt intressanta miljöer i kommunen. Jag har kontinuerligt under arbetet med uppsatsen försökt ta reda på vem som ansvarar för Österåkers kommuns kulturpolitiska mål gällande kulturarvet utan resultat.

Kommunens kulturmiljövårdsprogram är från 1998 och heter ”I Roslagen, kulturhistoriskt intressanta miljöer i Österåker”. Den har använts och används fortfarande idag som underlag för fysisk planering och hänvisning till kommunens samlade kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer.

Hembygdsföreningen är aktivt svarande på remisser gällande kommunens kulturhistoriska miljöer vid olika typer av förändring och planläggning. De kommer med konkreta värderande synpunkter och varför dessa bör bevaras, de har ibland förslag på hur man istället skulle kunna planlägga för att värna vissa miljöer. I samtal med personer från

²⁷ <http://www.osteraker.se/externwebb/boendeochmiljo.8.html>

²⁸ Sveriges kommuner och landsting (2007)

²⁹ Prop. 1996/97:3; Kulturutskottets betänkande 1996/97:KrU 1

³⁰ Prop. 1996/97:3; Kulturutskottets betänkande 1996/97:KrU 1

Hembygdsföreningen berättar att föreningen växte sig starkare under tidigt 1980-tal och kom att äga och renovera många av sina byggnader. De har också byggnader som de hyr. Det värdefulla här är att alla föreningens byggnader och miljöer får ett kontinuerligt underhåll. Vidare berättar de att även vid tillfällena då föreningen saknar kunskaper eller verktyg av antikvarisk sakkunskap drar de sig inte heller för att söka den.

I Österåkers kommuns översiktsplan från 2006 står det att läsa:

- Utgå från Österåkers kulturarv som en källa till upplevelser och identitet för alla invånare; orientering i det historiska arvet ger trygghet och perspektiv på nutiden
- Tillvarata det värdefulla kulturlandskapet och det bebyggda kulturarvet som resurser i kommunens allmänna och fysiska planering
- Bevara karaktären i kulturlandskapet och i kulturhistoriskt värdefulla miljöer
- Beakta odlingslandskapets kulturarv genom att kartlägga och bevara kultur-historiskt värdefulla spår
- Tillvarata historisk och estetiska värden samt ”årsringar” i befintliga bebyggelsemiljöer

3.2 Kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer i kommunen

Kommunen har en rad viktiga och känsliga områden ur kulturmiljösynpunkt, riksintressena i kommunen uppgår till fem stycken. Brottö utnämndes till kulturresevat i april 2004 och detta skärgårdsjordbruk ingår i ett större område med flera öar. 1994 klassades det som riksintresseområde för kulturmiljövården, AB 615.

Brottö är en halvö med ett levande jordbruk och betesdjur. Här finns byar med bofasta personer där dess intressen för skärgårdsnäring ska gynnas, enligt Österåkers kommuns översiktsplan. Detta var också ett kriterium Länsstyrelsen ställde för att verkställa ett resevat. Syftet med länets första kulturresevat skulle vara främst vetenskapligt och pedagogiskt. Historiskt källmaterial som exempelvis jordeböcker, husförhörsländer och geometriska avmätningar från 1500-talet finns att tillgå. Dessutom finns flera natur- och florainventeringar.

Det finns många liknande miljöer som idag är hotade på grund av flera olika orsaker men framförallt kunskapsbrist, vacklande ekonomisk hållbarhet, exploatering väger mot natur- och kulturmiljön.

Det diversifierade byggnadsbeståndet är, liksom markanvändningen och öns naturvärden, inte unikt utan fyller sin funktion i resevatet som representativa och pedagogiska exempel på ett vardagslandskap som varit vanligt i hela länet och som idag är hotat. Att det finns väl avgränsade områden med fritidshusbebyggelse på några platser på ön visar ett representativt händelseförlopp för många mindre, numera nedlagda jordbruk i skärgården.³¹

Roslags-Kulla³² är ett riksintresseområde i aspekt som herrgårdslandskap med äldre vägsträckningar, alléer och präglat kulturlandskap. I detta finns gårdsanläggningar, sockencentrum och träkyrka från 1700-talet.

Rydboholm³³ är ett riksintresseområde; Herrgårdslandskap, med Rydboholms slott och Östra Ryds kyrka, som visar levnadsbetingelserna för landets främsta adelssläkter alltsedan medeltidens slutskede.

³¹ Othzén (2004)

³² <http://www.stockholmslansmuseum.se/faktabanken/kulturmiljoer-i-kommunerna/visa/0117030034/>

³³ Stockholms läns museum. Faktabanken (2008)

Vira bruk³⁴ är ett riksintresse av bruksmiljö med landets enda klingsmedja 1635-1775, i bruk fram till ca 1940 för redskapssmide.

Delar av Åkers kanal³⁵ är riksintresse, beslut togs 1997 att det skulle utgå. Kommunen planerar en kanalstad söder om Åkersberga centrum.

Andra kulturhistoriskt värdefulla områden i kommunen är:

- Margretelunds slottsmiljö från 1600-talet.
- Stora stava; mindre herrgårdsmiljö i ett äldre åkerlandskap, idag är stora delar golfbana.
- Stora Säby är ett sommarhus från 1700-talet med ett järnåldersgravfält intill, byggnadsminnesförklarades 1978.
- Marums herrgårdsbyggnad och miljö från 1700-talet, byggnadsminne.
- Långhundraleden/Åkers kanal, delar som inte är riksintresse utgör ett regionalt intresse.

3.3 Kulturmiljöprogram för Österåkers kommun

Kulturmiljöprogrammet är skrivet till större delen av Gabriela Prenzlau-Enander på Stockholms länsmuseum 1996-97 på uppdrag av kommunens kultur- och utbildningsnämnd. Syftet med programmet är att det bland annat ska fungera som underlag för kommunens bevarandeplanering. Det godkändes av kommunfullmäktige 1998. Programmet används som underlag i kommunens arbete med ÖP, handläggning av bygglov och detaljplaner, planering för vård och skydd av de viktigaste kulturmiljöerna.

”...Det är dock inte bara nödvändigt att förnya och förbättra inventeringsmaterialet för att underlätta kulturmiljövårdsarbetet i framtiden utan det är naturligtvis också av stor vikt att öka kunskapen om kommunens historia i allmänhet”³⁶. Prenzlau-Enander tar upp att det finns kunskapsluckor som är nödvändiga att fylla i utöver det skrivna i programmet, bland annat egnahemsrörelsens betydelse för kommunens utveckling, skärgårdsbebyggelsens sommargäster, det moderna Österåker och Åkersbergas framväxt under 1900-talet.

Programmet innehåller historiska detaljer och ger en övergripande bild av olika områden. Det innehåller inte samtliga kulturminnen i Österåker här hänvisar Prenzlau-Enander till ekonomiska kartor och Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt inventeringar som finns på Åkersberga bibliotek. De inventeringar som finns på biblioteket har gjorts av några personer där informationen har stora brister. Dessa brister kan exempelvis vara beskrivning av ett torp där bilder tagits, vilket naturligtvis underlättar i förståelsen av huset, men lite berättar om själva byggnaden och hur den förhåller sig till omgivningen. Det finns lite beskrivet exempelvis om byggnadssätt/teknik, material, rumsfördelning. Ibland kan det finnas skisser av dörröverstyckenas profileringar, gångjärn eller av en öppen spis helt taget från sitt sammanhang.

”Det är också viktigt att påpeka att programmet är en sektorsredovisning. De kulturhistoriskt värdefulla områdena är avgränsade helt utifrån sitt kulturhistoriska innehåll utan hänsyn till vare sig till andra samhällssektorer intressen eller till förutsättningarna till ett eventuellt bevarande. Kommunen bör besluta om vilka åtgärder som kan vara tillämpliga för att säkerställa ett bevarande”³⁷.

³⁴ Ibid.

³⁵ Stockholms läns museum. Faktabanken (2008)

³⁶ Prenzlau-Enander (1997)

³⁷ Ibid.

När jag undersökte underlagen (2008), fanns ingen ambition att uppdatera kulturmiljöprogrammet. Kommunen har ej heller tillämpliga metoder för att säkerställa ett bevarande. Ambitionen är egentligen ganska hög. Kommunen känner väl till sina kulturhistoriskt intressanta miljöer men jag anser att kunskapen hur dessa bör bevaras och skyddas är relativt låg. Enligt 2 Kap. 3 § PBL 2010:900 skall planläggning ske med beaktande av natur- och kulturvärden, många kommuner har därför ett kulturmiljöprogram som underlag för att fastställa och utpeka värdeområden. Detta i sin tur bör leda till att kulturvärden vägs mot den fysiska planhandläggningen, men har inte kulturområdena ytterligare skyddsföreskrifter eller vårdplaner kan de heller inte hävdas som värdefulla i handläggningen av dem. Detta blir tydligt i min fallstudie Kvisslingby.

3.4 Kvisslingby

Fallstudien om Kvisslingby handlar om att man vill bygga ett radhusområde i en känslig kulturmiljö och hur kommunen handlat i denna fråga. För att få förståelse för problemet beskrivs här området, detaljplanen och vad överenskommelsen var från början. Stycket därefter som handlar om andra ärenden ska öka förståelsen för den problematik som kan uppstå vid oklara beslut och dåligt skyddade, utpekade kulturmiljöer. Därefter följer analysen till denna fallstudie.

Kvisslingby är en äldre bystruktur som är relativt orörd idag. Byn ligger strax norr om Åkersberga, tätort i Österåkers kommun. Här finns ett sammanhängande kulturlandskap med den äldre vägsträckningen som slingrar sig genom området. Det finns också en äldre bystruktur bestående av fyra gårdar. Båtmanstorp ligger i en av dessa gårdar som heter Kvisslingby. Denna gård är från år 1530³⁸.

Till varje gård hör ett eller flera forntida gårdsgravfält om än inte särskilt stora. Alla gårdarna har även forntida namn. Bosättningarna bör ha tillkommit under järnåldern, strax väster om landsvägen ligger ett f d båtsmanstorp kallat "Åker" (6) (Kvisslingby 1:1). Det hörde på indelningsverkets tid till roten Åkerstorp - Kvisslingby. Med sin reveterade enkelstuga är byggnaden det bäst bevarade båtsmanstorp i Österåkers kommun.³⁹

³⁸ Prenzlau-Enander (1997)

³⁹ Prenzlau-Enander (1997)

Kvisslingby 1:1 Åkers, före detta båtmanstorp.

I programförslaget 1990, i stycket om tidigare ställningstaganden förklarar man torpet som särskilt värdefullt kulturminne och ett av de bäst bevarade båtmanstorp i kommunen. Torpet ämnar man bevara, samt en 700 kvadratmeter stor yta för ett fritt och öppet läge. Här hänvisar man direkt till kulturminnesvårdsprogrammet och påtalar att det är värdefullt och bevaras. Hur det ska bevaras och om det krävs vårdplaner för ny ägare tar man ej upp. Skyddsbestämmelser diskuteras inte. Det fria öppna läget förklaras ej närmare, exempelvis reglering i markhöjd.

”Fornminnen

Inom planområdet ligger Kvisslingby 1:1, Åkers, f d båtmanstorp. Torpet finns upptaget i kulturminnesvårdsprogrammet, som särskilt värdefullt kulturminne. Det är med sin reveterade enkelstuga det bäst bevarade båtmanstorp i kommunen. Det bevaras och en tillräckligt stor yta (ca 700 kvm) har avsatts, så att det får ett fritt och öppet läge. En antikvarisk förundersökning har utförts av riksantikvarieämbetet. Efter undersökningar kunde två stensättningar konstateras. Vid bebyggelsens utformning har hänsyn tagits till de ovannämnda stensättningarna.”⁴⁰

⁴⁰ Programförslaget (1990), tidigare ställningstaganden.

Detaljplanekartan är från 1991. I samrådshandlingarna anser Kulturnämnden att:

”båtmanstorpet ligger på en svag höjdsträckning. Som planen är utformad ligger närmaste hus endast 15 m från torpet och en väg endast 4 m bakom torpet. Det närmaste huset bör utgå, alternativt göras mindre. En alternativ vägsträckning som bättre följer höjdkurvorna bör undersökas. Kommentar:

Inom delområden har bilfrihet eftersträvat. Den väg som nämnden tar upp är endast en gångväg. För att undvika rundkörningar kommer denna del av gångbanan att förses med en annan beläggning. Användningsgränsen för båtmanstorpet justeras så att det får ett fritt och öppet läge.”⁴¹

Enligt plankartan från 1991 är det prickmark och Q= kulturreservat⁴², betydelsen av Q ändrades dock i samband med revideringen av PBL 1995 så att den nu innebär *användningen anpassad till bebyggelsens kulturvärden*. Här får marken endast användas för värdefull bebyggelse, där syftet är att bevara dessa. Prickmark= begränsningar av markens bebyggelse, i detta avseende får inte marken bebyggas.

Efter 1992 gjorde man om detaljplanen och Kultur- och fritidsnämnden hade denna gång ingen erinran utan godkände detaljplanen för Kvisslingby 1:1, det vill säga båtmanstorpet. Däremot tog man upp att kommunikationsvägarna för ryttare skulle lösas då det finns stall i området.

3.5 Andra ärenden

För att förstå hur man arbetade med och bedömde planen till Kvisslingby var det nödvändigt att studera andra ärenden som gav en liten glimt om problematiken kring kommunens historiska miljöer. Problematiken ligger i att det finns ingen egentlig arbetsmetod, strategi eller någon form av handling som stödjer kommunen hur denne ska sköta sina kulturhistoriska miljöer när dessa inte omfattas av något lagligt skydd. Detta avsnitt tar upp reflektioner kring andra planer och hur dessa behandlats.

Ett ärende som stadsbyggnadskontoret i Österåker arbetade med under 2008 är Vattenverkstomten, del av Åkerstorp 31:1. I fallstudien påpekar man att det finns en kulturhistoriskt känslig miljö men bedömer att en MKB inte är nödvändig. Hur denna bedömning har gått tillväga beskrivs inte. Det framgår inte heller varför en MKB anses som icke nödvändig. Hur man väljer att värna miljön tas ej heller upp. Vid andra studerade planärenden diskuteras sällan landskap, siktlinjer och helhet.

I tidningen Södra Roslagen⁴³ kunde man läsa att vid en inventering av kommunens fornminnen upptäcktes skadegörelse. En parkeringsplats har anlagts över en grav, en annan grav används som byggupplag. Miljöföretaget som gjorde inventeringen menar att det beror på okunskap, men trots det ett brott enligt KML och en skadeanmälan har sänts till länsstyrelsen.

Stadsbyggnadskontoret har en hemsida med mycket information. Där finns även att läsa att ”stadsarkitektkontorets planerhet hanterar även bevakningen av kommunens kulturmiljö”⁴⁴. När jag ringer till kontoret för att tala med någon ansvarig för detta blir man tvungen att fråga runt vem denna person är. Det visar sig att det inte finns någon ansvarig.

⁴¹ Programförslaget (1990), ur samrådsredogörelsen 1991-08-20.

⁴² Boverket (2002), s 101

⁴³ Parkering olagligt byggd på forngrav (Artikel 2008)

⁴⁴ <http://www.osteraker.se/externwebb/boendeochmiljo.8.html>

3.6 Analys

Boverket skriver i Boken om detaljplan och områdesbestämmelser under punkten byggnadskultur och gestaltning vad som bör ingå i en planbeskrivning. ”En planbeskrivning skall svara på frågorna vad och varför om detaljplanens innehåll och följderna av dess genomförande”⁴⁵. Byggnadskultur och gestaltning; ”För byggnadsminnen och övriga värdefulla byggnader eller bebyggelseområden redovisas bevarandemål och för den övriga befintliga bebyggelsen dess kvaliteter och karaktärsdrag samt hur dessa skall beaktas”⁴⁶. Särskilda krav på utformningen av ny bebyggelse anges. I planen ska motiven och innebörden av bestämmelserna redovisas.

I detaljplanen har man tagit hänsyn till fornfynden men inte till båtmanstorpet så till vida att den avsatta ytan på 700 kvadratmeter ej har ansatts. Enligt länsstyrelsen och kommunen är torpet och dess plats värdefull. Torpet har fått en lägre placering i terrängen med de högt placerade radhusen sex meter ifrån. Torpets karaktär och dess omgivning ger ett annat helhetsintryck och har förvanskats.

Det är *hur* man väljer att gå tillväga som är avgörande för områdets framtida karaktär. Det går inte att ändra en riven eller dåligt underhållen byggnad, det går däremot att göra en bra förundersökning för fysisk planering. Har man som ambition att bevara ett objekt bör sakkunnig tillkallas, utträta en förundersökning, vara konsekventa i beslut och upprätta skyddsbestämmelser. Det är också avgörande för vitesförelägganden.

⁴⁵ Boverket (2002), s 163

⁴⁶ Ibid, s 165

Reveteringen har lossnat.

Tak och foder har lossnat.

Hela områdets karaktär har ändrats. Siktlinjerna i landskapet har förändrats. Den förr jämna marknivån bakom torpet har ersatts med det nya radhusområdet som ligger på ett tjockt grus- och jordlager. Gränsen för nytt och gammalt är tydligt då båtmanstorpet nästan göms bakom dessa jordsluttningar. Förfallet är tydligt, vilket bidrar ytterligare till kontrasterna. Detta medför både att byggnadens värde och förståelsen för området förändras samtidigt som km-programmet tappar trovärdighet som planeringsunderlag. Huruvida Riksbyggen har för avsikt att rusta upp torpet framgår inte, om det görs kommer stora delar av byggnaden att bytas ut då stora byggnadsdelar är förstörda. Det utpekades i kulturmiljöprogrammet som ”det bäst bevarade båtmanstorpet i Österåkers kommun” och ett ”särskilt värdefullt kulturminne”. Är det fortfarande det?

Vilken hänsyn har man visat här?

4. Fallstudie Vallentuna kommun

4.1 Bakgrund

Vallentuna ligger cirka fyra mil norr om Stockholm inåt land med flacka öppna landskapsdelar, sjöar och socknar som till stora delar än idag har karaktären av ett jordbrukssamhälle. Kommunen är landets runtätaste och mycket rik på fornlämningar.

På Vallentunas hemsida på Internet står det:

Vattenvägarna var betydelsefulla under hela förhistorien och långt in på medeltiden. Långhundraleden - i dag kanotled - var vikingarnas segelfarled från Trälhavet till Uppsala. Dagens byar ligger ofta på samma plats som under yngre järnåldern, för mer än tusen år sedan och många gårdsnamn lever kvar än idag. På runstenar kan vi läsa om många av vikingatidens människor, om ägoförhållanden och om vikingafärder. Vallentuna är känt för sina många runstenar, det är Sveriges runstenstätaste kommun. Här finns drygt 110 kända runristningar.⁴⁷

Vallentuna är ett jordbrukslandskap, relativt flackt och med bördiga jordar, här har människor brukat jorden samt närt sig på boskap och skogsbruk under mycket lång tid. Slutet på 1800-talet var jordbrukets högperiod med förbättringar av själva brukandet, redskap och sysselsättning.

De första industrierna som kom var tegelbruk, här liksom i Österåker var tillgången på lera mycket god efter torrläggning av äldre vattendrag. När Roslagsbanans järnväg byggdes ut och invigdes 1885 påbörjade utvecklingen av samhället och befolkningen ökade stadigt. Vid 1900-talet hade befolkningen ökat till 6000 invånare idag är kommunen uppe i cirka 28 300⁴⁸.

I slutet på 1100-talet fanns det nio socknar med var sin kyrka: Vallentuna, Markim, Orkesta, Kårsta, Össeby, Vada, Frösunda och Angarn. Från omkring 1800-talets mitt börjar man slå ihop kommunerna och 1862 års kommunalförfattning medförde att kommunerna hade möjlighet att sköta sina egna angelägenheter.

Kommunen har ett samhällsbyggnadskontor där dess nämnd styr över plan- och byggfrågor. Kulturnämnden styr över bibliotek och kultur samt information om kulturverksamheten. Från den 12 maj 2008 har kommunen ny kulturchef, med tidigare arbetsuppgift som kommunantikvarie. Det finns två kommunantikvarier, vid tillfällen som exempelvis inventeringar har man projektanställt ytterligare antikvarier för att göra inventeringen möjlig. Tjänsten som kommunantikvarie har funnits sedan 1999⁴⁹.

⁴⁷ <http://www.vallentuna.se/sv/om-vallentuna/historik-och-utveckling/Smastad-och-landsbygd-med-en-rik-historia/>

⁴⁸ SCB, 2008-09-19.

⁴⁹ Vallentuna hembygdsförening (2005), s 57

4.2 Kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer i kommunen

Hembygdsföreningarna i kommunen utser faddrar till att övervaka runstenarna, rapporter om exempelvis vård och skyltning lämnas till kommunantikvarien. Arbetet med fornlämningarna bedrivs i samarbete med Stockholms läns museum.

Riksintressena i kommunen tar på många platser upp stora landområden då de är sammanhängande kulturlandskap med äldre bebyggelse. Följande riksintressen för kulturmiljövård finns:

Markim-Orkesta⁵⁰. De båda socknarna har ett öppet kulturlandskap med odlingar och äldre bykaraktärer och bevarade kyrkor. Här finns en ålderdomlig vägsträckning och området är mycket rikt på fornlämningar. Detta område har varit intressant kultur- och naturlandskap för världsarvsutnämning och sattes upp på den ”tentativa” listan 1995. Området har inget lagligt skydd men är intressant ur kulturmiljösynpunkt.

Frösunda⁵¹ är en bygd som ligger i en dalgång med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet och kyrka från 1400-talet. Det öppna odlingslandskapet har ett äldre vägnät.

Kårstabygdens⁵² kyrka är från 1400-talet. I området finns äldre skolbyggnader. Här är det fem gårdar som grupperas runt kyrkan och det äldre odlingslandskapet visar på en kontinuitet i bebyggelsen.

Skålhamra⁵³ är en komplex järnåldersbygd där i direkt anslutning till gårdarna ligger gravfält, runstenar och andra lämningar. Med tiden växte ett herrgårdslandskap fram med byar och äldre vägsträckning. De gods som ligger i området har präglat jordbruksbygden.

Vada-Össeby-Garn⁵⁴ är en dalgångsbygd utmed Långhundraleden som var viktig under forntiden och medeltiden. Området är rikt på fornlämningar. Kyrkor, herrgårdar och äldre bebyggelsestrukturer finns i detta riksintresseområde.

Andra kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer som finns upptagna i kmv-programmet:

- Valletuna sockencentrum
- Molnby
- Lindholmen
- Sätterrigen
- Rolsta – Skarpsundby - Fågelsunda
- Söderhall – Norrhall
- Brollsta – Morsta
- Gunsarby – Fastarby
- Svista – Sjöberg
- Rocksta - Veda

⁵⁰ Stockholms läns museum: Faktabanken (2008)

⁵¹ Ibid

⁵² Ibid

⁵³ Ibid

⁵⁴ Stockholms läns museum: Faktabanken (2008)

4.3 Kulturminnesvårdsprogram för Vallentuna kommun

Programmet är skrivet av Ingrid Dyhlén-Täckman 1986, antikvarie vid enheten för kulturminnesvård, länsstyrelsen i Stockholms län. Antikvarie Peter Bratt, läns museibyran, fungerade som projektledare. Ett år efter att programmet kom ut infördes en ny plan- och bygglag. Samtidigt kom Naturresurslagen. Naturresurslagen hävdes 1999 då MB trädde i kraft.

Under pågående uppsatsskrivande revideras kulturminnesvårdsprogrammet för Vallentuna kommun. Informationsträffar⁵⁵ ordnas för att tillgängliggöra kunskaper och få feedback på den växande kommunens framtid. Kmv-programmet kommer att ha en GIS-funktion där man genom olika tidslager kan få en förståelse för till exempel kommunens byggnadstillväxt, markanvändning och vilka miljövärden som finns.

I förordet för 1986 års program, skrivet av länsantikvariern i Stockholms län Bengt OH Johansson och Leif Magnusson kulturminnesgruppens ordförande i Vallentuna kommun, står bland annat att:

”Kulturminnesvårdsprogrammet har i detta perspektiv flera olika syften. För det första skall det klargöra vilka vittnesbörd om äldre tider som ännu finns kvar. För det andra skall det bidra till förklaringen av dem- och därmed av vår egen historia. För det tredje skall det hjälpa oss att bevara viktiga miljöer så att framtidens människor kan lära av dem.”

Vidare i programmet från år 1986 står det att läsa att syftet med programmet är att fungera som underlag för fysisk planering, vård och säkerställande av viktiga kulturmiljöer samt informationen om dessa. Det är inte en fullständig redovisning av alla kulturminnen och kulturmiljöer i kommunen, utan man hänvisar här till ekonomiska kartan, Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister och länsantikvarierns bebyggelseinventering. Man har gått tillväga genom en analys av de kulturhistoriskt värdefulla områdena som avgränsats i två steg:

1. Helhetsmiljö; Ett område avgränsat med en värdefull kulturhistorisk struktur i behåll.
2. Närmiljöer; Detaljrika områden förmedlar kunskap om kommunens kulturhistoria, exempelvis pedagogiska värden eller vetenskapligt intresse.

Ett åtgärdsprogram antagen av kommunfullmäktige bör finnas som grund för översiktlig målsättning för ett bevarande. 1986 års kulturminnesvårdsprogram för Vallentuna kommun redovisar exempel på åtgärder för bevarande av kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer i kommunen;

1. Identifiera och avgränsa kulturmiljöer som underlag för samhällsplanering exempelvis i kulturmiljöprogram och översiktsplan.
2. En alltjämt pågående diskussion om deras framtida behandling, kontinuerlig diskussion. Hur bör den användas exempelvis tillgänglig för turism, rekreation. Även handikappfrågor bör diskuteras.
3. Undersöka vilken kondition miljöerna har för ett fortsatt bevarande. Ta fram vårdplaner.
4. Riktlinjer för befintlig och tillkommande bebyggelse och kulturmiljöer i övrigt.
5. På vilket sätt kan dessa kulturmiljöer och minnesmärken skyddas? Finns behov av skyddsföreskrifter, rivningsförbud?

⁵⁵ <http://www.vallentuna.se/sv/kulturmiljowebben/Vad-ar-kulturmiljoprogrammet/>

Det finns en separat förteckning över ”enstaka kulturminnen som inte ingår i någon närmiljö men ändå anses så värdefulla att de bör uppmärksammas”. Vad bebyggelsen gäller har man valt att koncentrera sig på uppförande före år 1940.

”Det är viktigt att framhålla att föreliggande rapport är en sektorsredovising. De redovisade kulturhistoriskt värdefulla områdena är avgränsade helt utifrån sitt kulturhistoriska innehåll utan hänsyn tagen varken till andra samhällssektorerers intressen eller till förutsättningarna för ett eventuellt bevarande.”⁵⁶

Det finns ett stycke om skyddslagstiftning och planering där Vallentuna kommun varken har byggnadsminnesmärken eller byggnadsminnen. Man menar här att det kan försvåra bevarandet av byggnader och miljöer.

”Om staten således förfogar över vissa stymöjligheter är kulturminnesvården dock i ännu högre grad ett kommunalt ansvar. Det är i kommunens planering av markanvändningen som den avgörande förutsättningen för ett bredare tillvaratagande av kulturhistoriska värden läggs fast.”⁵⁷

⁵⁶ Dyhlén-Täckman (1986), s 9

⁵⁷ Dyhlén-Täckman (1986), s10

4.4 Trafikplats i kyrkomiljö

För att få förståelse för kommunens arbete med och intresse av kulturmiljöfrågor har ett specifikt område valts ut. Fallstudien handlar om hur Vallentuna kommun bygger om en centralt belägen trafikplats för att underlätta infrastrukturen och tillgängligheten till kyrkomiljön. Det efterföljande stycket handlar om andra ärenden och ska öka förståelsen för kommunens sätt att arbeta med utpekade kulturmiljöer. Därefter följer analysen till denna fallstudie.

Trafikplatsen från sydöst.

Vallentuna ligger omkring fyra mil norr om Stockholm, mellan E 18 och E4. Väg 268 förbinder dessa vägar med varandra samt skär igenom Vallentuna tätort. Detta gör att den aktuella korsningen är viktig ur lokal och regional synpunkt, den är ”navet i Vallentuna centrums kommunikationssystem”. Roslagsbanans järnväg skär dessutom över denna trafikplats, vilket ger ytterligare problem med framkomlighet och trafiksäkerhet.

Vallentuna kyrka strax sydväst om trafikplatsen. Förgrunden järnvägen och Stockholmsvägen.

Trafikplatsen ligger i en öppen dalgång med Vallentuna medeltida sockenkyrka på kyrkkullen i väster och höjden vid Östra Bällsta i öster. ”Det öppna landskapet och kyrkkullen med sin lundvegetation och medeltida stenkyrka ger platsen en stark identitet, och en karaktär av landsbygd. Övergången från öppet landskap till tätort är emellertid relativt skarp.”⁵⁸ Området har varit i fokus i många år för att underlätta infrastrukturens smidighet.

Miljömålen ska numera finnas med i den fysiska planeringen och Vallentuna kommun har i MKB bedömt att för detta projekt hamnar fem av målen; frisk luft, levande sjöar och vattendrag, god bebyggd miljö, giftfri miljö och begränsad klimatpåverkan.

⁵⁸ Väg 268: MKB (2007)

Trafikplatsen från sydväst.

Det man har fokuserat på i planärendet är hur man ska lösa problemen med trafik, landskap/siktlinjer och kulturmiljön.⁵⁹ Nedan är några av problemen inom respektive kategori.

Trafikproblem: Framkomlighet
 Trafiksäkerhet
 Underdimensionerade korsningsvägar
 Långa väntetider vid bomfällning och stoppljus
 Köbildning medför stopp, accelerationer, tomgångskörning
 ”Smittrafik” på vägar i närheten.
 Dåliga förbindelser mellan öst och väst samt till centrum.
 Olägenheter för busstrafik och utryckningsfordon
 Oskyddade trafikanter

⁵⁹ Väg 268: MKB (2007)

Många trafikanter tar sig över vägen dagligen, med köbildning och tomgångskörning som följd.

Landskap/siktlinjer: Skarp övergång från landskap till tätort
Korsningen skär av kulturmiljön
Ej tilltalande entré för en växande kommun

Kulturmiljö: Medeltida kyrkan ligger på en höjd väl synlig
Äldre landsväg
Bevarat sockencentrum med prästgård och klockargård (uppförd 1864).
Pedagogisk uppvisning av sockenmiljön vid odlingsmarker som bevarats sedan medeltiden.
Området ger en kulturhistorisk värdefull helhetsmiljö
Järnåldersgravfält sydväst om kyrkan
Fornlämningar exempelvis runsten, stensättningar, runristningar och husgrund från historisk tid

I området runt kyrkan gäller förordnande enligt den tidigare Naturvårdslagen (NVL 19 §). Förordnandet innebär skydd av miljön kring kyrkan och byggnation får ej göras utan Länsstyrelsens tillstånd. Vägar, luftledningar, fällning av träd, schaktning och utfyllnader får ej ske utan tillstånd.

Utredning och provgrävningar för att säkerställa fornlämningars existens och bevarande har gjorts omkring planområdet. Det finns flera fragment av runstenar, vilket enligt Stockholms läns museum indikerar att det finns ytterligare lämningar från vikingatiden - medeltid öster om kyrkan. I området finns inga riksintressen.

I Miljökonsekvensbeskrivningen⁶⁰ tar man upp huvudsakliga miljöintressen som finns i närområdet. Dessa har identifierats till:

Landskapsbilden: berör framför allt kvaliteterna i samspelet mellan kyrkkullen och de öppna fälten runtomkring.
Kulturmiljön: Vallentuna kyrka har en värdefull närmiljö kring kyrkan och ned mot Vallentunasjön
Hälsa och säkerhet – frågor rörande buller, luftkvalitet och säkerhet.

I MKB tar man även upp konsekvenserna för nya planer:

Vägar: En större yta av marken kommer att tas upp för vägar och närytor. Marknivån ändras och områdets ytor indelas i flera plan exempelvis med överdäckning och järnvägsbro.

Miljöer: Överdäckning förstärker sambandet mellan kyrkomiljön och centrum. Täcks med gräsytor och planteringar dels för att skärma av vägarna för att tydliggöra sikten mot kyrkan. Mattiasgården får bullerplank och vegetation. Cykelväg anpassas så att större träd sparas. Antikvarisk kontroll erfordras för att säkerställa eventuella fornlämningar.

Helhetsuppfattning: Mindre ingrepp i området som skyddas av landskapsförordnande, överdäckningen anläggs så att intrånget blir så litet som möjligt. Kyrkkullen blir mindre tydlig i statsbilden dels genom överdäckningen men även järnvägsbron tillkomst. Järnvägens bro kommer att medföra en mer urban prägel i, dock vill man ge den ett så lätt ytryck som möjligt för att minska de negativa upplevelsevärdena. ”Sammantaget bedöms projektet innebära små negativa konsekvenser för kulturmiljön.”

⁶⁰ Väg 268: MKB (2007)

4.5 Andra ärenden

Vallentuna har upptagit miljömålen i sina planer. Ett stort utrymme i de fördjupade översiktsplanerna diskuteras siktlinjer och upplevelsevärden. Detta kan ses förutom i den skrivna fallstudien så även i Detaljplan för nytt bibliotek och kulturhus i Kommunalhusparken. Här har man vägt in upplevelsevärden och i detalj förklarat vad värdena betyder rent fysiskt.

4.6 Analys

I frågan om trafikplatsen har många faktorer spelat in bland andra miljöhoten, trafiksäkerheten och kultur- och naturmiljön. Här har inte de lagar som omfattar kyrkomiljön varit direkt påverkade utan fokus har legat på siktlinjer och det upplevda kultur- och naturvärdet. Hur kommer det sig då att siktlinjerna spelat en så stor roll i denna kommun, och vilken konsekvens får MKB?

Denna fallstudie med överbrygning av vägen är ett exempel där kulturmiljövärden spelat in. Det tydliggörs genom vikten av siktlinjer och upplevelsevärden som exempelvis buller, vegetation och trafiksäkerhet. ”Tillgängligheten till kyrkomiljön genom den gröna överdäckningen mot centrum stärker kulturmiljövärdet. Inte enbart tillgängligheten i sig utan hela den pedagogiska upplevelsen av kyrkans ställning över bebyggelsen under medeltiden.”⁶¹

Hänsyn har tagits till siktlinjer, tillgänglighet, trafik, miljö, säkerhet. Anmärkningsvärt är att här har siktlinjer för kulturmiljön spelat en stor roll, inga ingrepp är gjorda på själva miljöerna utan det upplevda värdet anses så pass stort att hänsyn måste tas till detta. I detta projekt har man valt att inte anlita konsulter för kulturmiljön utan Vallentunas antikvarier har tidigt varit med i processen av den fysiska planeringens beslut.

Det tog lite mer än 20 år innan man beslöt att skriva nytt kulturmiljöprogram. Kulturmiljöprogrammet från 1986 var ålderstiget och saknade många viktiga delar. Under dess tid förändrades några lagar som skulle ha kunnat påverka programmet. Hur betydelsefull programmet varit för Vallentuna har jag inte kunnat undersöka. Men med tanke på dess ålder och brister kanske antikvarierna använde den som komplement.

Kommunen ville med det äldre programmet bevara viktiga miljöer men det saknas åtgärdsprogram och vårdplaner. Åtgärderna angavs endast som exempel på vad man skulle kunna göra. Något motsägelsefullt att programmet förklaras som en sektorsredovisning utan hänsyn till ett bevarande. Något senare i texten säger man att kulturminnesvärden är ett kommunalt ansvar och att det är i kommunens planering som förutsättningen för ett tillvaratagande av kulturhistoriska värdena läggs fast.

⁶¹ Väg 268: MKB (2007)

5. Är den antikvariska kompetensens förankring nödvändig?

Vad kan kommunen visa upp som konkret underlag för sin hantering av kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer?

Vallentuna har ett så kallat runstensprogram. Det innebär att faddrar utses av hembygdsföreningarna som ser efter och rapporterar in eventuella skador på fornlämningarna.

Det ålderstigna kulturminnesvårdsprogrammet från 1986 började uppdateras under 2008. I Vallentuna nyttjas den antikvariska kompetensen på olika sätt, bland annat genom att de är tillgängliga med sina kunskaper såväl för kommunens invånare som för sina tjänstekollegor. Kunskaper som de även ger i form av visningar av kulturhistoriska miljöer. Vallentunas antikvarier har möjlighet att ge tydliga remissvar. Kommunen har riksintressena och lokala kulturhistoriska miljöer kopplade till översiktsplanen.

Då de har lokala kunskaper om kommunens historia samt för de byggda miljöerna har de möjlighet att ge snabba svar där konsulter på grund av tidsbrist ej inhämtat lämpliga bakgrundsfakta. Den ständiga närvaron av kulturhistorisk kompetens gör att kommunen till viss del slipper köpa in dyra tjänster som ofta kräver ett omfattande förarbete. Det saknas dock rutiner som gör att antikvarien kommer in tidigt i planprocessen. I samtal med kulturchefen i Vallentuna berättar hon hur man arbetar och att man är väl medveten om vilka bristerna är. Strategierna och arbetsmetoderna är inte definierade och synbara. Därför är det också svårt att hitta konkreta material på hur bevarandehanteringens gång till.

Österåkers kommun har riksintressena och de lokala kulturhistoriska miljöerna kopplade till översiktsplanen. Kulturmiljöprogrammet är från 1996 och är inte fullständigt. Det saknas delar för vissa områden som bör inventeras. Kommunen har inga metoder för ett bevarande. Åtgärdsprogram och vårdplaner finns endast för ett fåtal byggnader. Kommunen köper in tjänster i form av bland annat miljökonsekvensbeskrivningar och inventeringar. Inventeringar som ligger utanför kulturmiljöprogrammet finns att tillgå på stadsbyggnadskontoret. En publik visning och förklaring hur miljöerna bevaras saknas. De flesta tjänstemän på stadsbyggnadskontoret är arkitekter där de i många projekt har kommit att lära mer om kulturmiljövårdande inslag. Men strategier och lagligt skydd finns ej. Stadsbyggnadskontoret är medvetna om kunskapsbristen vad gäller antikvariska frågor. Kommunen saknar resurser att hämta fram och ta till sig nödvändigt konkret material.

Vallentuna och Österåker saknar en stor del nödvändiga underlag. Visst underlag finns, dessa är däremot inte uppdaterade eller fullständiga. Exempelvis miljömålen skulle kunna användas i de båda kommunerna men kunskapen är för liten om hur dessa ska implementeras i verksamhetens dagliga arbete⁶². Möjligheten att ta fram rätt underlag är liten och resurser saknas.

Vad blir konsekvenserna av frånvaron av antikvarisk kompetens?

Det är många gånger en politisk intressefråga. En strävan att exploatera snabbt med en vilja att förena kulturvärden med den fysiska planeringen kan många gånger utfallet bli till fördel för det ena men inte det andra. Oavsett hur man väljer att gå tillväga kommer intresset för de kulturhistoriska värdena att synas. Konsekvenserna av frånvaron av antikvarisk kompetens blir att kvalitén vid underhåll och bevarandefrågor för miljöer försämras eller i värsta fall uteblir.

⁶² Cox (2007), s 5

Var bedrivs kulturvårdsfrågor i en kommun utan antikvarisk kompetens?

Intresset för kulturmiljöfrågor finns där. Det är kunskapen, en medveten handlingsplan och diskussioner som saknas. Oavsett vilken förvaltning bör det finnas en strävan att kontinuerligt verka för öppna dialoger mellan förvaltningarna. Interesse för kulturvårdsfrågor visar en vilja att lära och en orädsla att ta beslut om exempelvis hänsyns-, förvanskings- och varsamhetskrav.

Hur arbetar man i en kommun med antikvarisk kompetens?

För uppsatsens del har jag kommit att uppleva att man arbetar bland annat medvetet, kunskapsfrämjande, värnande, vårdande, externt och internt rådgivande.

Det finns tecken i många kommuner som visar på en brist i verksamheten, det synliggör Camilla Thorn-Wollnert (2003) i skriften ”Att arbeta med kultur och fritid” för Svenska Kommunförbundet som handlar om kommunernas personal- och kompetensförsörjning. Här bryter hon ner och beskriver tjänstemännens funktion och problematiken med yrkesrollen. Bland annat förklarar hon att ”kommuner utan antikvarier har svårt att hantera frågor som rör fornlämningar, byggnadsvård och kulturhistoria”⁶³. Kulturansvariga är dock medvetna om vilken kompetens som krävs, vilket trots det inte leder till att man etablerar en ny tjänst. Vidare talar hon om behovet av tillämpningen av ett nytt synsätt. Det kulturstrategiska arbetet bör ligga i kommunernas samtliga verksamheter och är inte kulturpersonalens huvuduppgift. Det är politikernas yttersta ansvar och hon efterfrågar en ”förstärkt diskussion i ämnet”⁶⁴.

Helsingborgsmodellen⁶⁵ är ett exempel på hur man kan införliva antikvarisk kunskap och få expertis tidigt i den fysiska planeringen i kommunal verksamhet. En väl fungerande arbetsstrategi och handlingsplan för utpekade områden bör arbetas fram omgående där antikvarisk kompetens saknas. Inventering, vård och underhållsplan samt kontinuerlig översyn bör upprättas och finnas med som ett naturligt arbetsmoment. Säkerställande av miljöer genom ”arbetsstandard” som de flesta verksamheter genomgår ett så kallat kvalitetsstyrningssystem. En person med antikvariska kunskaper är oundgänglig i en kommun som saknar arbetssätt att öka kvalitén för fysisk planering och för känsliga miljöer.

Vi vet alltså att intresset för kulturmiljöer och dess vård finns hos tjänstemännen. Det är kunskaperna som saknas. Kommunerna har olika förutsättningar och behov. Ett sökande efter alternativa arbetsformer och nya kompetenser görs för att höja verksamheten till dagens nivå och krav. Det handlar inte om att förnya personalgruppen hela tiden utan på vilka sätt man kan möta medborgarnas krav och ökat övrigt arbetsansvar. En ökad möjlighet för olika kompetensgrupper.

”Samtidigt anser de flesta att en fast basverksamhet är av största betydelse för att kunna genomföra sitt uppdrag”⁶⁶. Thorn-Wollnert menar att man för att stödja basverksamheten och lyfta kompetensen har förvaltningarna behov av tillfälliga medarbetare för kortare eller längre projekt. När projektanställda kommer in i verksamheten har man möjlighet att byta erfarenheter och lära av varandra. Thorn-Wollnert förklarar att tjänstemännen upplever en flexibel personalsammansättning, avlastande men lika mycket inspirerande. Det är själva mötet som är drivkraften. Vid sådana möten har förvaltningschefen möjlighet att ta till sig erfarenheten och revitalisera verksamheten.

⁶³ Thorn-Wollnert (2003), s 15

⁶⁴ Ibid, s 26

⁶⁵ Delander (2003)

⁶⁶ Thorn- Wollnert (2003), s 7

6. Strategier och arbetsmetoder

I det här kapitlet tydliggörs lösningar möjliga att använda som strategier. Målet med strategierna är att ge konkreta förslag och tillvägagångssätt att arbeta vidare med, för att få en ökad kvalitet i kommunens bevarandehantering.

Det bör finnas ett system fungerande för kommunen, oavsett närvaron av antikvarie, där den minsta möjliga arbetsinsatsen är en hänvisning till en namngiven person, som kan fungera som vägledare för kulturhistoriskt intressanta miljöer.

Har man en vilja har man också möjlighet att formulera mål för integrering av äldre och ny bebyggelse. Dessutom kan man om man har konkreta/tydliga visioner, ändra användning för exempelvis lador, kyrkor och kommunhus. I boken Kulturmiljö på spel menar Cars att ”beslutet att bevara, förnya eller ersätta byggnader eller delar av byggnader på fastigheter torde alltid vara förknippat med ett långsiktigt synsätt på användningen”⁶⁷. Det är också det här antikvarien är bra på att förvalta, vårda och levandegöra.

Antikvarien skulle kunna uppfattas som en strateg, med kunskaper om att bevara kulturhistoriska värden för en långsiktigt fungerande fysisk planering i samhället. En antikvarie förstår att exploatering är nödvändig. Det är inte en fråga om existensberättigande, för eller emot, det är *hur* man väljer att gå tillväga. För att planera för ett hållbart samhälle hävdar Cars att ”det är ett viktigt led i planeringen av nybyggd miljö att skapa kulturvärden i bebyggelsen och utveckla redan befintliga värden”⁶⁸. Han vill vända på frågan om att det inte bör handla om att *bevara* utan *skapa*. I bebyggelseplaneringens processer arbetar olika aktörer tillsammans för att skapa dessa värden.

Jag anser att den samhällsekonomiska värderingen också bör innefatta ekonomiska- och arbetsmetod-analyser för inköpta tjänster. I analysen bör framgå om det är försvarbart av kommunen att köpa tjänster istället för att anställa personer med antikvarisk kompetens. Framgår det i analysen behovet av köpta tjänster bör konsultföretagen vara kvalitetssäkrade.

För att uppnå miljömålets delmål; planeringsunderlaget, är det betydelsefullt att det baseras på uppdaterat och relevant material. Då kommunerna har svårt att bland annat uppdatera kulturmiljöprogrammet blir alltså en stor del av underlaget bristfälligt och kan föranleda att de kulturhistoriska och estetiska värdena ej tas tillvara eller utvecklas. Ansvaret för materialet står kommunerna själva för vilket i frågor om bevarande och formellt skydd saknas kunskap om dess användning, detta medför att de politiska partierna i majoritet har makten att utplåna eller bevara kulturmiljöer.

Kunskapen om hanteringen av det underlag som finns att tillgå bör öka. Kunskapen om kulturmiljön finns men det görs ofta en undermålig analys av den vid förändring i olika typer av planärenden. Boverket vill öka kompetensen bland annat hos offentliga aktörer och har förslag på åtgärder man kallar för styrmedel⁶⁹. Dessa tre är ekonomiska, administrativa och informativa styrmedel för att bidra till att miljömålet god bebyggd miljö uppnås.

⁶⁷ Cars, Olsson, Snickars (1996), s 100

⁶⁸ Cars, Olsson, Snickars (1996), s 13

⁶⁹ Boverket (2007a), s 13

I rapporten, MKB och kulturmiljön⁷⁰ har man lyft fram konkreta projekt där kulturmiljöfrågorna varit viktiga. Den är avsedd som en vägledning för hur kultursektorn ska kunna arbeta effektivt med kulturmiljöfrågor i vägprojekt. Jag menar att den även skulle kunna användas i andra sammanhang. Rapporten är tydlig med vilka projekt som gick bra och varför, respektive talar den om varför det gick dåligt. Den berättar om vikten av en tydlig projektledare, utförlig MKB och bra dialoger i projektet. Rapporten poängterar att företrädare för kulturmiljön kontaktas i tid och att byggprojektet därför inte drar ut på tiden samt kräver mer pengar. Man anser att kunskapen bör öka hos medverkande parter om vilka förutsättningar som gäller i ett projekt. ”Kulturmiljövårdens företrädare behöver lära sig mera om infrastrukturprocessens tidsramar, beslutsskeden med mera. Omvänt behöver projektledarna för investeringsprojekt få ökad kännedom om hur kulturvärden och kunskapen om dessa växer fram successivt i ett projekt...”⁷¹

Strategier och arbetsmetoder är sätt att veta vad som ska kvalitetssäkras för att nå kommunens drömmål. Att följa lagar är något självklart men när kompetensen saknas i kommunen, hur vet man då vilka lagar som ska följas när ingen ansvarar och granskar dessa? Det blir än mer problematiskt när kulturmiljöer värda att bevara, som dock inte har något lagligt skydd, men som är upptaget i ett km-program, glöms bort på grund av okunskap.

6.1 Checklista

Jag har tagit fram några enkla punkter att gå efter, som en checklista, för att se om kommunen uppfyller kraven i en verksamhet som beskrivs i det föregående kapitlet. Den litteratur jag använt mig av för denna checklista är till största delen Cox (2007), Riksantikvarieämbetet (2007a) och Schibbye-Westerlind (2006).

- Kommunen har ett ansvar att lära om sina känsliga miljöer. Genom visningar och att levandegöra miljöer tar man sedan ansvar som medborgarnas kunskapspridare. Vilka mål har man för att höja kompetensen hos personalen i kulturvårdsfrågor? Var kan medborgarna lära om kommunens kulturvårdande strategier?
- För intern och extern rådgivning är det dessutom en bra service att utse en kontaktansvarig person. Här besvaras exempelvis medborgarnas frågor, underhållsfrågor för byggnader, fornminnen och miljöer. Vad frågar medborgarna efter mest?
- Andra aktörer som kommunen arbetar med exempelvis hembygdsföreningar, museer och företag har stora kunskaper. Vilka är strategierna för att upprätthålla samarbetet mellan aktörerna? Finns där någon problematik, kan den lösas?

Vad vill kommunen värna? Vad är viktigast att lyfta fram? ”Ansaret att skydda och vårda kulturmiljön delas av alla”⁷² men vilket intresse visar kommunens politiker att ta del av, använda och utveckla kulturmiljön? Regeringen prioriterar att värna och vårda vårt kulturarv för framtiden, på vilket sätt kan man avläsa detta i den kommunala politiken?

- Hur agerar politikerna om frågor gällande kommunens kulturmiljöer? Tar man aktivt en kamp för kulturmiljöerna och ser över styrmedel för kunskapsfrämjande åtgärder?

⁷⁰ Schibbye, Westerlind (2006)

⁷¹ Schibbye, Westerlind (2006), s 27

⁷² Lagen om kulturminnen, kap 1, 3 §

Har man väl bestämt sig för ett uttryck har man också möjlighet att påverka kommande exploatering genom att ge exempel på de värden/uttryck man vill bevara i just detta område. En kommun är uppbyggd och påverkad av flera faktorer exempelvis järnvägsnät, skärgårdsmiljö, skogsområden/naturområden med däri skiftande element så som åkerlandskap med gårdsindelning, tätorter och så vidare.

- Vilka är strategierna som besvarar frågorna *varför* ska det bevaras?, *hur* ska det bevaras? och *när* ska det bevaras? På vilket sätt vill man integrera nybebyggelse med den byggda kulturmiljön?

Ta fram underlag för den fysiska planeringens bevarandeprocesser där kulturmiljöprogrammet ingår som en viktig del. Har man inget uppdaterat, politiskt antaget kulturmiljöprogram kan det inte användas som indikator⁷³ för delmålet ”God bebyggd miljö”.

- Har man ett uppdaterat, politiskt antaget kulturmiljöprogram?

Verksamheten har ett ansvar att upprätta tidpunkter i handläggningen när antikvarien kontaktas för att förbättra och förkorta handläggningstiden. Förslag på tidpunkter kan vara när frågan om MKB ska göras. En annan möjlighet i ett tidigt skede när översiktsplanen bearbetas. Detta möjliggör både att planen kan bli bättre och samtidigt att antikvarien tar del av vilka områden som ligger på tur vid exploatering och förbereder för kulturmiljöaspekten i MKB.

- Hur ofta kontaktas antikvarien för att säkerställa kulturmiljöers fortlevnad? Vem upprättar vårdprogram och vårdplaner? Diskuteras dokumentationer och värdebeskrivningar kring kulturmiljöer?

Underlagen för den fysiska planeringens bevarandeprocesser där MKB ingår som en viktig del bör uppdateras och där MKB ska innehålla en riskbedömning. Detta är ytterst viktigt när byggherrar och fastighetsägare tar fram underlaget och utför MKB. MKB är ett beslutsunderlag⁷⁴ och skall därför skickas med till beslutsfattarna tillsammans med de övriga handlingarna inför antagandeprövning.

- Hur ofta gör man avsteg från MKBs innehåll i fråga om kulturmiljöer? Vem är kompetent i beslutet att förklara miljöpåverkan på kulturmiljöer ej skall finnas med som underlag? Vem är kompetent i beslutet att det inte finns någon kulturmiljöaspekt?

Vidare kunskaper om skyddsföreskrifter för ett säkert bevarande är nödvändig. När en byggnad eller miljö utpekats, framför allt då denna har ett skydds krav, bör vård- och underhållsplaner upprättas för ett aktivt deltagande i bevarandet. Verksamhet som genomsyras av öppna dialoger med exploitörer och fastighetsägare för att öka kunskapen om antikvarisk sakkunskap och känsliga miljöer.

- Hur ofta söker man höja kunskapen om kulturmiljöer? Exempelvis skyddsföreskrifter i detaljplan, uppdatering av vårdplaner. Har man tillräcklig kunskap för att hävda ett värde inför exempelvis en exploitör?

⁷³ Riksantikvarieämbetet (2005), s 10

⁷⁴ Hedlund, Kjellander (2007), s 121

Kommunala miljömål - anknyter direkt till regionala mål – kan vara otydliga och bör konkretiseras av kommunen för att visa allmänheten vad målen innebär. För miljömålet ”god bebyggd miljö” innebär det att aktivt verka för en hållbar utveckling och det kvalitetsarbete som jag beskriver i detta kapitel. Det är kommunala angelägenheter för ett bevarandehanteringssystem.

- Hur ser kommunens strategi ut gällande miljömålen, avseende de som inbegriper kulturmiljöer?

7. Slutsatser

Syftet med uppsatsen var att genom fallstudier, litteraturgenomgångar och intervjuer förstå och lyfta fram de största problemen med frånvaron av antikvarisk expertis. En annan del var att diskutera och problematisera materialet som används i bevarandet av kulturmiljöer. Arbetet med fallstudierna gjorde mig uppmärksam på att den kommunala politiken i samhällsplaneringsfrågor har större betydelse än vad jag först antog. Däremot hade fallstudierna inte lika stor betydelse för uppsatsens resultat som de underlag jag studerat. Granskningen av underlag och handlingsplaner - såsom kulturmiljöprogram, vårdplaner och kulturplaner - för omhändertagande av kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer var för uppsatsen viktigast.

De slutsatser jag kommit fram till handlar främst om en övergripande verksamhetssyn där olika delar bör implementeras i arbetsrutiner för att säkra en hållbar bebyggelsemiljö. Förändringen och utvecklingen ska omfatta miljön i sin helhet, kulturmiljön är en självklar del i denna helhet. *Alla* de nedanstående delarna bör implementeras. De kan ej fungera var för sig och de måste uppdateras med jämna mellanrum.

- Rätt kunskap på rätt plats
- Uppdaterat underlag, exempelvis kmv-program, vårdplaner och kvalitetsprogram
- Strategier för bevarande och utveckling av kulturmiljöer
- Samverkan i kommunal verksamhet, med lokala aktörer och myndigheter
- Politiskt engagemang i bevarandefrågor

I alla kommuner är politikernas engagemang viktigt. Det ligger i deras ansvar att förstå effekterna av arbetet i verksamheterna. Att kunna föra arbetet framåt mot målet tror jag ligger i den flexibla verksamheten. Det gäller att hitta rätt "basverksamhet" med komplettering för projektanställda. Det är viktigt att förstå och försvara utomstående kompetensers kunskaper och finansiera för detta utrymme vid sämre tider. Det behövs tydliga strategier mot ett mål. Policy och kvalitetsprogram bör utformas för de byggnader/miljöer man vill bevara.

Har man ingen kunskap om förändring eller exploatering i känsliga miljöer är detta av största vikt. Det innebär även att man saknar förståelse för vad en känslig miljö är. Vilket i sin tur kan leda till en ökad risk att byggnader/miljöer rivs eller förändras så pass mycket att områden rikt på variation och förståelse för kommunens historia går förlorad.

Jag efterfrågar en statlig samordning där kommuner får tillgång till handlingar och arbetsmetoder för sina kulturhistoriskt intressanta miljöer. Dessa handlingar och arbetsmetoder bör ha fått en statlig översyn och reglerats. Översyn och reglering är nödvändig för att minska skillnaderna i hur kommuner hanterar sina kulturmiljöer.

En antikvarie behövs i en organisation som saknar tydliga arbetsätt/ rutiner för att vårda, bevara och sprida kunskap om kulturvård. Antikvarien kan ta fram och länka samman nödvändiga underlag och strategier för bevarande och implementera dessa i den kommunala verksamheten. Politiskt antagna kulturmiljöprogram kan falla som underlag för planering och byggande.”Det behövs då en antikvariskt kunnig person som kan tolka och komplettera innehållet i kulturmiljöprogrammen, och som får möjlighet att delta aktivt i planerings- och byggprocesser.”⁷⁵

Helsingborgsmodellen är ett sätt att arbeta. Finns det fler modeller och strategier att arbeta efter? Detta uppsatsämne bör undersökas vidare. Hur bör man införliva en checklista på bästa sätt som förbättrar varje kommuns arbetsrutin med kulturmiljöer?

⁷⁵ Riksantikvarieämbetet (2005), s 8

8. Sammanfattning

En grundläggande premiss för uppsatsen är att genom integrering av kulturmiljöfrågor i den kommunala verksamheten som helhet, kan en kommun behandla kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer på ett mer seriöst sätt. Den antikvariska kompetensen bör därför införlivas i den fysiska planeringens beslutsprocesser.

Syftet med uppsatsen är inte att strida för ett bevarande av alla värdefulla områden och objekt. Syftet med uppsatsen är att synliggöra problemen med frånvaron av kompetens i kulturvårdsfrågor i kommunens verksamhet. Har man ingen kunskap om detta kan stora delar av kommunens historia gå förlorad. Det krävs kunskap och strategier för att säkerställa värdena. Även en attitydförändring krävs att värna vår närmiljö och lyfta fram dess sidor inte enbart för ett vackert omslag i kommunens turistbok.

Jag har försökt tydliggöra problemen med två kommuner, Österåker som inte har antikvarisk expertis och Vallentuna som har antikvarie i verksamheten. Jag valde två fallstudier, för Österåker skrev jag om ”Kvisslingby” och för Vallentuna den ”planskilda korsningen”.

Fallstudien om fastigheten Kvisslingby 1:1 handlar om hur kommunen har hanterat exploateringsärendet samt byggnaden som kallas båtmanstorpet. Under alla de år som planärendet ligger på stadsbyggnadskontoret för handläggning hinner torpet förfalla. När detaljplanen godkändes men innan exploateringen startade, skrevs km-programmet för Österåker. I den står det att läsa att Kvisslingby är ett äldre kulturlandskap med en äldre bystruktur. I denna by ligger båtmanstorpet som med sin reveterade enkelstuga är bäst bevarad i Österåkers kommun. När husen byggs placeras dessa på en höjd bara meter från torpet, vilket medför ändrade siktlinjer. Områdets karaktär har ändrats samt att båtmanstorpet var i ett sådant skick att stora delar var tvungna att bytas. Detta medför både att byggnadens värde och förståelsen för området förändras samtidigt som km-programmet tappar trovärdighet som planeringsunderlag.

Fallstudien om Vallentunas planskilda korsning handlar om vilka frågor i exploateringsärendet som är viktiga för kommunen. Att det handlar till stor del om trafiken är självklar, men antikvarien menar att siktlinjerna från centrum upp till kyrkomiljön är också viktiga. Kyrkomiljön som ligger på en höjd görs synlig från alla vädersträck. Siktlinjerna och kyrkomiljöns tillgänglighet var viktig därför valde man att göra en så kallad överdäckning. Det innebär att vägen byggs ner i en tunnel och ovanpå den görs en miljö lämplig för gångtrafikanter, med gräs, träd och andra naturinslag. Kommunantikvarien har samverkat under processens gång för att underlätta och betona viktiga frågor.

Hur tillvaratagandet av kulturvärdet ser ut varierar från kommun till kommun, och i denna aspekt vill jag ta reda på vilka frågor som är viktiga för en kommun. Jag har utifrån detta kommit fram till två huvudfrågeställningar där jag vill se ett konkret underlag för kommunens bevarandehantering och konsekvensen av antikvarisk frånvaro.

1. Vad kan kommunen visa upp som konkret material för sin hantering av kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer?

Vallentuna och Österåker saknar en stor del nödvändiga underlag. Visst underlag finns, dessa är däremot inte uppdaterade eller fullständiga. Exempelvis miljömålen skulle kunna användas i de båda kommunerna men kunskapen är för liten om hur dessa ska implementeras i verksamhetens arbete. Möjligheten att ta fram rätt underlag är liten och resurser saknas.

För att uppnå miljömålets delmål; planeringsunderlaget, är det betydelsefullt att dessa baseras på uppdaterat och relevant material. Då kommunerna har svårt att bland annat uppdatera kulturmiljöprogrammet blir alltså en stor del av underlaget bristfälligt och kan föranleda att de kulturhistoriska och estetiska värdena ej tas tillvara eller utvecklas. Ansvar för materialet står kommunerna själva för vilket i frågor om bevarande och formellt skydd saknas kunskap om dess användning, detta medför att de politiska partierna i majoritet har makten att utplåna eller bevara kulturmiljöer.

Jag efterfrågar en statlig samordning där kommuner får tillgång till handlingar och arbetsmetoder för sina kulturhistoriskt intressanta miljöer. Dessa handlingar och arbetsmetoder bör ha fått en statlig översyn och reglerats. Översyn och reglering är nödvändig för att minska skillnaderna i hur kommuner hanterar sina kulturmiljöer.

2. Vad blir konsekvenserna av frånvaron av antikvarisk kompetens?

Det är många gånger en politisk intressefråga. En strävan att exploatera snabbt med en vilja att förena kulturvärden med den fysiska planeringen kan många gånger utfallet bli till fördel för det ena men inte det andra. Oavsett hur man väljer att gå tillväga kommer intresset för de kulturhistoriska värdena att synas. Konsekvenserna av frånvaron av antikvarisk kompetens blir att kvalitén vid underhåll och bevarandefrågor för miljöer försämras eller i värsta fall uteblir.

I alla kommuner är politikernas engagemang viktigt. Det ligger i deras ansvar att förstå effekterna av arbetet i verksamheterna. Att kunna föra arbetet framåt mot målet tror jag ligger i den flexibla verksamheten. Det gäller att hitta rätt "basverksamhet" med komplettering för projektanställda. Förstå och försvara utomstående kompetensers kunskaper och finansiera för detta utrymme vid sämre tider. Tydliga strategier mot ett mål. Policy och kvalitetsprogram bör utformas för de byggnader/miljöer man vill bevara. Har man ingen kunskap om förändring eller exploatering i känsliga miljöer är detta av största vikt. Det innebär även att man saknar förståelse för vad en känslig miljö är. Vilket i sin tur kan leda till en ökad risk att byggnader/miljöer rivs eller förändras så pass mycket att områden rikt på variation och förståelse för kommunens historia går förlorad.

En antikvarie behövs i en organisation som saknar tydliga arbetssätt/ rutiner för att vårda, bevara och sprida kunskap. Dessutom att kunna ge en pedagogisk förståelse till den fysisk planeringens utformning i kulturmiljöer. Oavsett om kommunen saknar antikvarie eller när denne finns knuten i verksamheten förbättras kvalitén när fasta arbetsmetoder/strategier finns i arbetet med fysisk planering och kulturhistoriskt intressanta byggnader och miljöer.

Strategier och arbetsmetoder är sätt att veta vad som ska kvalitetssäkras för att nå kommunens drömmål. Att följa lagar är något självklart men när kompetensen saknas i kommunen, hur vet man då vilka lagar som ska följas när ingen ansvarar och granskar dessa? Det blir än mer problematiskt när kulturmiljöer värda att bevara, som dock inte har något lagligt skydd, men som är upptaget i ett km-program, glöms bort på grund av okunskap. Därför sammanfattas några viktiga punkter, som en checklista, för att öka denna kvalitét.

De slutsatser jag kommit fram till handlar främst om en övergripande verksamhetssyn där olika delar bör implementeras i arbetsrutiner för att säkra en hållbar bebyggelsemiljö. Förändringen och utvecklingen ska omfatta miljön i sin helhet, kulturmiljön är en självklar del i denna helhet.

Alla de nedanstående delarna bör implementeras. De kan ej fungera var för sig och de måste uppdateras med jämna mellanrum.

- Rätt kunskap på rätt plats.
- Uppdaterat underlag och kunskap om dessa.
- Strategier för bevarande och utveckling av kulturmiljöer.
- Samverkan i kommunal verksamhet.
- Politiskt engagemang i bevarandefrågor.

Det finns idag underlag som varken uppdateras eller används av kommunerna. Många kommuner saknar bevarandehanteringsstrategier i samhällsplaneringsprocessen. Myndigheter ger inga tydliga direktiv och när kommunerna även saknar antikvarisk kompetens som hade kunnat fånga upp direktiven, fattar kommunledningarna istället beslutet om bebyggelsens förändring som inte tar vara på dess kulturhistoriska kvaliteter.

Lagar och regler är styrande men det är ett förhållningssätt präglat av en *vilja* att vårda, bevara och utveckla för kommande generationer som bör genomsyra en kommuns verksamhet. Har något bedömts värdefullt att bevara - inbegripet också vår närmiljö - är det allas skyldighet att verka för en fortsatt hållbar framtid för det utpekade objektet. Detta avser det utpekade objektet men i överförd mening också hela bebyggelsemiljön.

Kulturmiljön och frågor kring dess hantering i samhällsplaneringen är för mig en bredare fråga än enbart ett värnande om ett byggnadsminne eller en fornlämning. Kulturmiljön är härmed en resurs för den fortsatta utvecklingen av bebyggelsen.

9. Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Delander, Christine (2003). *Helsingborgsmodellen: för att bevara stadens kulturbyggnader*. Ett samprojekt mellan Kärnfastigheter och Kulturmagasinet. Kulturmagasinet: (Dupl.)

Othzén, Ylva (2004). *Brottö: Ett representativt skärgårdsjordbruk i Stockholms län*. (Rapport från Länsstyrelsen i Stockholms län 2004:13, pdf.) (2008-09-18)
<http://www.lansstyrelsen.se/stockholm/Sv/publikationer/2004/Pages/brotto-kulturresevat.aspx>

Programförslag för fastigheten Kvisslingby 1:1. Österåkers stadsbyggnadskontor. Arkivhandling. 1990.

Riksantikvarieämbetet (2008). *En strategisk och långsiktig kulturmiljöövervakning*. Underlag för Riksantikvarieämbetets samlade återrapportering av miljömålsarbetet 2007.

Södra Roslagen. *Parkering olagligt byggd på forngrav*. Artikel 2008-09-23.

Väg 268 Roslagsbanan planskild korsning i Vallentuna. Miljökonsekvensbeskrivning för arbetsplan. 2007. Vägverket.

Intervjuer och samtal

Stadsarkitekt, Stadsbyggnadskontoret Åkersberga, Österåkers kommun
Kulturchef, Kulturförvaltningen Vallentuna, Vallentuna kommun
Samtal med personer i Österåkers hembygdsförening.

Tryckta källor

Boverket (2002). *Boken om detaljplan och områdesbestämmelser*. Karlskrona: Boverket.

Boverket (2007a). *God bebyggd miljö: Fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet*. Karlskrona: Boverket.

Boverket (2007b). *Miljömål i fysiska planer*. Karlskrona: Boverkets förl.

Cars, Göran och Olsson, Krister och Snickars, Folke (1996). *Kulturmiljö på spel. En studie av strategier att bevara och utveckla den byggda miljöns kulturvärden*. Riksantikvarieämbetet och Byggforskningsrådet.

Cox, Roland (2007). *Nationella miljömål en lokal utmaning*. Sveriges kommuner och landsting. Stockholm: Åtta45

Dyhlén-Täckman, Ingrid (1986). *Kulturminnesvårdsprogram för Vallentuna kommun: Kulturhistoriskt värdefulla områden*. Stockholm: Serie Länsstyrelsen i Stockholms läns 0349-7895; 1986:10.

Hedlund, Anders och Kjellander, Cecilia (2007). *MKB: Introduktion till miljökonsekvensbeskrivning*. Polen: Studentlitt.

Prenzlau-Enander, Gabriela (1997). *I Roslagen: Kulturhistoriska miljöer i Österåker*. Stockholm: Stockholms länsmuseum.

Riksantikvarieämbetet (2005). *Kulturmiljöprogram: En indikator för miljömålsuppföljning*. (Rapport från Riksantikvarieämbetet 2005:3) Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Riksantikvarieämbetet (2007a). *Fördjupad utvärdering: kulturmiljö och kulturhistoriska värden*. (Rapport från Riksantikvarieämbetet 2007:6). Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Riksantikvarieämbetet (2007b). *Kulturmiljön som resurs i kommunal utveckling och planering*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Schibbye, Karin och Westerlind Ann-Mari (2006) *MKB och kulturmiljön*. (Rapport från Riksantikvarieämbetet)

Svenska kommunförbundet (1999). *Kontinuitet och förnyelse: Kulturmiljöarbetet i kommunerna*. Göteborg: Svenska kommunförbundet och Kommentus Förlag.

Sveriges kommuner och landsting (2007). *Delrapport 1: Kommunernas organisation för kultur- och fritidsfrågor*. Sveriges kommuner och landsting.

Thorn-Wollnert C. (2003). *Att arbeta med kultur och fritid: En studie av professioner i förändring*. Svenska Kommunförbundet.

Vallentuna hembygdsförening (2005). *Vallentuna: ung ort i gammal bygd*. Vallentuna hembygdsförening och Vallentuna kulturnämnd (Vallentuna kulturnämnds skriftserie nr 20)

Lagar, förordningar och dokument

Förordningen om miljökonsekvensbeskrivningar, SFS 1998:905

Förordning om miljökonsekvensbeskrivningar, miljöbedömningar av planer och program, bilaga 4, SFS 2005:356

Lagen om kulturminnen SFS 1988:950

Miljöbalken, SFS 1998:808

Plan- och bygglag, SFS 2010:900

Proposition, 1996/97:3, Kulturutskottets betänkande 1996/97:KrU 1

Internet

Naturvårdsverket.se: *Miljöbalken*, 2011-09-10

<http://www.naturvardsverket.se/Start/Lagar-och-styrning/Lag-och-ratt/Miljobalken/>

Riksantikvarieämbetet: *Kulturresevat* 2008-09-16

<http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/landskap/kulturresevat.html>

Statistiska Centralbyrån: *Befolkning*, 2008

http://www.scb.se/Pages/SubjectArea____1954.aspx

Stockholms läns museum. *Faktabanken: Kulturmiljöer i kommunerna.* (2008-09-10)
<http://www.stockholmslansmuseum.se/faktabanken/kulturmiljoer-i-kommunerna/visa/0117030034/>

Vallentuna: *Historik*, 2008-09-10
<http://www.vallentuna.se/sv/om-vallentuna/historik-och-utveckling/Smastad-och-landsbygd-med-en-rik-historia-/>

Vallentuna: *Informationsträffar om kmv-program*, 2008-05-17
<http://www.vallentuna.se/sv/kulturmiljowebben/Vad-ar-kulturmiljoprogrammet/>

Miljömålsportalen: *Kommunerna*, 2008-04-20
<http://www.miljomal.se/Vem-gor-vad/Kommunerna/>

Miljömålsportalen: *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse*, 2008-09-19
<http://www.miljomal.se/Miljomalen/Alla-indikatorer/Indikatorsida/?iid=84&pl=1>

Miljömålsportalen. *Planeringsunderlag: Underlagsrapport till fördjupad utvärdering av God bebyggd miljö.* (Bedömningsläget 2007)
<http://www.miljomal.se/Miljomalen/Alla-indikatorer/Indikatorsida/?iid=84&pl=1>

Österåker: *Bygga och bo*, 2008-09-10
<http://www.osteraker.se/externwebb/boendeochmiljo.8.html>